

М. Мәһәмдинов, Г. Садирова, С. Қутәмова

ӘДӘБИЙ ОҚУШ

1-қисим

Үмумий билим беридіған мектепниң
2-сınıпты үчүн дәрислик

2

Қазақстан Жумырийитиниң Маарип министрлигі
төвсийә қылған

Алмұта «Атамұра» 2022

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Уйг) я71
М 37

*Дәрислик Башлангуч билим бериш сәвийесиниң
1-4-сүннилирига бегишланган «Әдәбий оқуш» пәниниң
целгилик оқуш программасыга мұвапиқ тәйярланды.*

Шәртлік бөлгүләр:

	– Дилбәр		– Һасан
	– йеңи дәрис		– жұп билән иш
	– тиңшаңдар		– топ билән иш
	– ейтىңдар		– йеңи әхбарат
	– оқуңдар		– издиниңдар
	– йезиңдар		– лугөт

Мәһәмдинов М. вә б.

М 37 Әдәбий оқуш: Умумий билим беридиган мектепниң 2-сүннипи
үчүн дәрислик, 2 қисимлық / М. Мәһәмдинов, Г. Садирова,
С. Қутемова. – Алмута: Атамұра, 2022. – 128 бет.

ISBN 978-601-10-0163-2

ISBN 978-601-10-0165-6 (1-қисим)

ISBN 978-601-10-0165-6 (1-қисим)
ISBN 978-601-10-0163-2

© Мәһәмдинов М., Садирова Г.,
Қутемова С., 2022
© «Атамұра», 2022

АДӘМНИ БИЛИМ ЙОРУТАР, АЛӘМНИ – ҚУЯШ

Силәр 1-синипни тамамлидицлар. Һәммә һәрипләрни билисләр. Богумларни қошуп, сөз түзүшни, ихчам мәтиналарни оқушни үгәндидилар.

Өнди силәрни сәйүмлүк қәһриманлирицлар өзлириниң қизиқ вақиәлири билән күтмәктә.

Балилар, келиңлар, алди билән силәрниң немиләрни үгәнгиницларни хуласиләп көрәйли. Өзәңлар тогра дәп ойлиған жавапни бәлгүләңлар.

➤ Һәммә тавушларни тогра тәләппуз қилишни билимән;

➤ бәзибир тавушларни тогра тәләппуз қилишни билимән;

➤ bogumfa бәлүп вә туташ оқалаймән;

➤ ихчам мәтиналарни оқалаймән;

➤ ихчам мәтиналарни хатасиз, чапсан, раван оқалаймән.

Ойлиницлар, йәнә немиләрни үгинишицлар керәк? Өгәр силәр билмисәңлар, әнсиirimәңлар, сәвәви:

Сорап билиш уят әмәс,
бilmәй қелиш уят

Билмигән әйип әмәс,
билгүси кәлмигән әйип

Оқушниң әртө-кечи йок

Муәллиiplәr

ӨЗӘМ ТӨҒРИЛИҚ

Тонушимиз

- әдәбий мәтінләр билән; бир-биримиз билән;

Үгінимиз

- мәтінләрни оқуп, чүшинип, пикримиз билән бөлүшүшни; жұп билән вә топ билән ишләшни;

Үгинишкә тиришимиз

- тиңшиғучиниң дикқитини жәлип қилишни;
- пикримизни толуқ изһар қилишни.

ӨЗӘМ ҢӘҚҚИДӘ ӨЗӘМ ЕЙТИМӘН

1

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Билим күни

Малик Мәһәмдинов

Мән тақәтсизлик билән күткән өшү күн – 1-сентябрьму кәлди. Бу күнниң нарписида мән бәкмұту тәшвишләндім. Мәктәпкә апиридиған сумкамни рәтлидім, кийимимни тәйярлидім. Әтигәнирек ухлашқа яттым. Әтә – мәйрәм. Билим мәйрими.

Таң тезла атти. Мени нурлуқ Қуяш охитиветти. Қуяш толиму йеқимлиқ күлүмсиретти. «Мәктевиңгә чапсанирақ маң, кечикип қалма», дәтти у. Мән шундақ қилдім.

Мәктәп һойлиси адәмләргө лиқ толған. Һәммиң чеһрисидә тәбәссүм. Әтрап шатлиққа бөләнгән. Мәктивимизниң бенаси нәқәдәр чирайлиқ! Балиларниң қоллирида гүлдәстиләр, рәңму-рәң шарлар.

1-сентябрь – Билим күнінгә бегишланған тәнтәнидә башланғуч вә соң синипларниң оқуғучилири шеирларни оқуди, нахша ейтти вә уссул ойниди.

1-сентябрь мениңдә мана шундақ йеқимлиқ түйгүларни ойғатти. Қәлбимни хошаллиққа бөлиди. Апам билән дадамдин мүмкин болса көпирәк рәсімгә тартишни илтимас қилдім. Чүнки бу күн мениң үчүн алайын.

Мәктәптә оқуш асан әмәс. Лекин мән билимән: билим һәммә үчүн керәк. Билимсиз адәмгә бу наят пәкәт қизиқ болмайду.

Билим күнігө бегишланған мәрасимдин ке-йин, һеммө оқыгуучилар өз синиплириға кишишти. Таза, йорук синип бөлмиси савақдашларниң шат күлкисигө бөләнді. Биз, балилар, язлиқ тәтилни қандақ вә қәйәрдә өткүзгенимиз һәққидә қизғин парандға чұштуқ.

Мән мәктивимни бәк сегиндим. Мәктивимму мени қаттиқ күтүпту. Мана ахири биз учраштуқ.

2. Силәрниң мәктәпкә кәлгән бириңчи күнүңлар қандақ өтти? Тәсиратлириңлар билән бөлүшүңлар.

Һарписида – бир күн балдур.

Тәшвиш – өндешә, арамсизлик, ғәм-қайғу.

Чеһрә – үз, қияпәт.

Тәбәссүм – күлүмсирәш.

3. Өзәңларни қандақ тонуштурған болаттиңлар?

Мениң исмим ...

Йешим ...

Маканжайым ...

Оқуидиган мәктивим ...

Аиләм...

4. Әйнеккә қарап, өзәңларни тәсвирләңлар.

Төвәндикі сөзләрни пайдилиниң-лар: бугдай өңлүк, сумбул чачлиқ, ...

2

МӘН ҢӘҚҚИДӘ СӘН НЕМӘ ЕЙТИСӘН?

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Ейик балиси билән Бөжән (Чөчәк)

Бөжән рәнжип, көтәктә олтиратти.

- Бири тегиштима? – дәп сориди аписи Бөжәндин.
- Ейик балиси мени «палкөз» дәп заңлиқ қилди.
- Бекардин-бекар «палкөз» дедима?
- Яқ. Биз мөкүшмәк ойниған.
- Мараңсәндә?
- Яқ. Көзүмниң өзигү бурулуп кәткән.
- Мошулима? Башқа хапичилиғиң йоқма? – деди аписи.
- Бар. Өткәндә у мени «салпаңқұлақ» дәп мәс-хирә қилған.
- Бекардин-бекарма?
- Яқ. Қулиғим өзигү у мөкүватқанда аңлап қалған.

– Болдима? – деди аниси. – Бар, ойна.

– Яқ. У йәнә мени «узунтура» дегән.

– Бекардин-бекар «узунтура» дәп заңлиқ қилдима?

– Мән һәммидин жираққа сәкригән. Йәнә, йәнә... У мени «қорқанчак» дәп заңлиқ қилди.

– Сән өзәң уни һечқачан заңлиқ қилип күлмігәнму? – деди аниси.

– Яқ. Пәкәт «маймақ» дегән.

– Немишкә?

– Мени қоғлиғанда, у һәрқачан жиқиливериду. Мән йәнә... – дәп Бөжән төвән қариди.

– Ахмидим сән! – дәп аниси балисими сийпиdi.

– Көрдүңму, авал өзәң тегишипсәнғу. Өзәң заңлиқ қилип, рәнжитипсән. Уят өмәсму?!

Бөжән бешини саңгилитип, ұнсиз туруп қалди.

2. Мәтингә асаслинип жавап беріңлар.

Һайванлар	Улар тоғрилиқ мәтиндикі пикир	Силәрниң пикриңлар
		
		

3. Мәтиндин өзәңларға қандақ савақ алдыңлар?
4. Йениңлардикі достуңлар һәққидә немә ейталаيسіләр?
5. Достуңларниң қайси қилиғи яқиду яки яқмайду?
Пикир билдүрүңлар.

МЕНИҚ КИЧИК ЧЕГИМ

3

Мәктәпкә бардим

1. Мәтінни оқуылар.

Мениң өзәмдин бир яш соң Гүлшат дегендес түркістандың көзінде дос-
тум бар еди. Дадиси уни оқушқа бәрді. Бир күні
достумниң жаңынан ойнашқа бардим. Гүлшат китап
окуп олтирипту. Тиңшишам, китавида мақал, те-
пишмақ, шеир вә башқа яхши сөзлөр көп екен.

Оқушни үгәнсәм, мәннүү шундақ оқар едим,
дәп ойлап қалдым.

Өйткөннөңінде қайтип келишим биләнла, «оқушқа ба-
римән», – дедим. Апам билән дадамға бу ой яқти.
Әтисила дадам мени мәктәпкә оқушқа бәрді.

2. Қандак ойлайсиләр, оқуған қызы Айшәм Шәмиева не- миге қол жеткүзді? Схемини пайдилинип, ейтеп көрүңлар.

3. Кичик чегиңлардикі фоторәсимиңдерниң ичишінде
кайсисини яқтурысиләр яки яқтурмайсиләр? Немишкә?

4. Кичик чегиңларда қаттық хошал болған яки қаттық
қорққан пәйтлириңдерни ядиңдарға елиңдер. Уни сөзләп
бериңдер.

4

ДӘСЛӘП ОҚУШҚА КӘЛГӘН КҮНҮМ

1. Дәсләп мәктәпкә кәлгән күнүңларни ядиңларға елиңлар. Шу күнгө маслишидиған смайликларни таллап елиңлар.

– күлкә;

– хошаллық;

– хапилиқ.

2. Мәтинни оқуңлар.

Гүлдәстә

Айса Хамзаулы

Йеңи оқуш жили. Мәктәп нойлиси оқуучиларниң хошаллиғына толған. Қоллирида гүлдәстә вә сумкилири бар балилар устазлирини күтүп турмақта. Айтұнәм сумкисини тутуп, оқуучилардин бөләк турди. Униң қолида гүлдәстә йоқ еди. Улар йеқинде йезидин көчүп кәлгән, оқуучилар билән техи тонушуп ұлгәрмиғән. Пәқет Саһинурла Айтұнәм билән тонушқан. Улар хошна еди.

Саһинур Айтұнәмниң қешіға келип:

– Немә қилип турисөн, жүр, – дәп оқуучиларниң арисига елип кәлди.

Саһинур Айтұнәмни оқуучиларға тонуштурди.

– Жирақтын кәлгән қериндишимиз. Биз билән биллә оқуиду. Гүлдәстә тизип берәйли, – деди.

Оқуғучилар келишти. Һәрқайсиси өзлириниң гүлдәстисидин бир-бирдин гүл елип бәрди. Саһинур һәммисини қошуп, гүлдәстә тизиведи, чирайлиқ болуп чиқти. Һәммиси Айтұнәмни оттуриға елип, Саһинур гүлдәстини қолига тутқузди. Униң көңли көтирилип, хошал болуп көтти.

3. Силәр тонушушни биләмсиләр? Достлириңлар билән қандақ тонушқиниңларни ядигларға елиңлар.

4. Диалог түзүңлар.

5. Силәрниң билим елиштиki мәхситиңлар немә? Оюңдарни төвәндик мақалға аласынип, дәлилләп көрүңлар.

6. Қандақ ойлайсиләр, Айтұнәм оқуғучилардин немишкә бөләк турди?

7. Айтұнәмниң көңли немишкә көтирилди? У немә үчүн хошал болди? Мәтингә аласынип сөзләп беріңлар.

8. Өйдә мәктәп, илим-пән, билим тогрилиқ мақалларни издәп тепип, дәптириңларға йезип келиңлар.

Билгәндін үгән, билмигәнгә үгәт.

Билим йоли вападур,
Қачсан, жәнға жападур.

Алим билгинини сөзләр,
Ахмақ – йегинини.

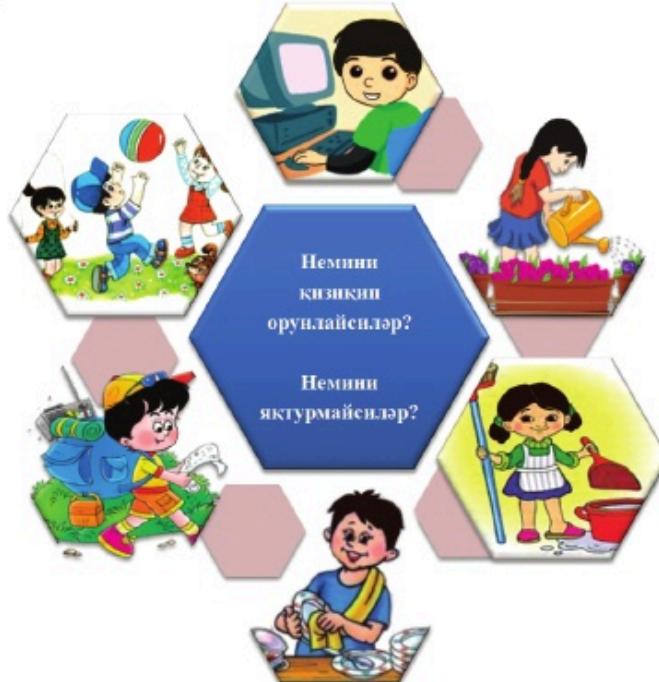
Әқил баштин чиқиду,
Алтун – таштин.

ӨЙДИКИ БИР КҮНҮМ

1. Бир тәвлүк ичидө вақтиңдарни қандақ пайдилинисиләр?

2. Вақитни дурус пайдилиниш немигө елип келиду? Пәкәт ойнашчу? Мәтинни раван оқуңлар.

Чүмүлә билән Қоңғуз

(Мәсәл)

Сансызбай Саргасқаев

Чүмүлә билән Қоңғуз бир синипта оқатти. Чүмүлә күндө бәш елип, Қоңғуз күндө икки алидекөн. Бир күни Қоңғуз Чүмүлидин:

– Сениң яхши оқушуңңиң сири немидө? – дәп сориди.

Чұмұлә қисқичә жарап берди:

– Униң сири күн тәртивидә.

Қоңғуз өйигө келиши биләнла, өзиниң күн тәртивини түзді. Үндақ түзді, мундақ түзді. Қанчә аварә болсыму, өз вақтими оюндин heч ашуралмиди.

– Қизиқ, hə, – деди у ойлинип, – оюнға йәтмігөн вақитни Чұмұлә дәрис тәйярлашқа қандақ йәткүзүватидекин? – Қоңғуз мошу күнгічә бу соалға жарап тапалмай жүргидәк.

3. Бир тәвлүккә бегишланған күн тәртивини түзүңлар. Савақдаш достуңларниң күн тәртиви hәққидә пикир билдүрүңлар.

4. Мәсәлниң мәзмунини сөзләп бериңлар.

5. Қандақ ойлайсиләр, Қоңғуз өз күн тәртивини не-мишкә түзәлмиди?

6. «Яхши оқушниң сири – күн тәртивидә» деген жүм-лини қандақ чүшинисиләр?

7. «Билиги күчлүк бирни йеңәр, билими күчлүк миңни йеңәр» деген мақалниң мәнасини чүшөндүрүңлар.

Әқил қеримас, алтун чиrimas.

Әқил яшта өмәс – башта.

Билгөн билгинини ишләр,
Билмігөн бармиғини чишлир.

6

МӘН ЯХШИ КӨРИДИҒАН ҺАЙВАНЛАР

- Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

Оғлиғим

Жәмшият Розахунов

Әжәп омак, йеқимлик
Көрүнисән көзүмгө.
Қир көрситип бәзидә
Кирмисәңму сөзүмгө.

Өзәң чәбдәс һәм йеник,
Таштин-ташқа сәкрәйсән.
Ачқан пәйттә қосигиң,
Мәрәп «тамақ бәр» дәйсән.

Достлиримниң алдида,
Ейтсам өгәр чинимни:
Өз қолумдин сүт бәрмәй,
Басмақ қийин үнүңни.

Шундиму биз келимиз,
Инаклиқни жүтәрмәй.
Дост болмақ тәс, достуңниң
Миңжәзини көтәрмәй.

- Оглақ сөзигө синквейн йезиндер.

- Өй маллириниң қандак пайдиси бар? Қой, өшкә, ат, кала сөзлиригө бағлиқ кластер түзүңдер.

- Шеирниң ахирқи куплетини жұмлә шәклигө көлтүрүп йезиндер.

7

МЕНИҚ СӨЙҮМЛҮК ТААМИМ

1. Қайси тамақни яқтурисиләр?

2. Тепиши мақларниң жағавини тепиңлар.

Икки учин тутувелип,
Жөзиға һәр уриду.
Сүйин ичсөң мәзә қилип,
Тәнгә дава бериду.

Жұсәй билән, кава билән,
Гөш биләнму етиду.
Ағзиңға апарғичә,
Шовилири ақиду.

Нерип-ечип кәлгининдә,
Жәнға раһәт бериду.
Ашқөки вә самсақ билән
Тумуниму кесиду.

3. Берилгән схема бойичә миллий таамларни дәптириңларға йезиңлар.

Уйғур хәлқи таамларниң аланидә хусусийәтлиригө қарап мундақ дәп атайду: полу – меһман еши, ләңмән – муһәббәт еши, манта – жигит еши, гөшнан – дехан еши, суюқ аш – нардуқ еши, нарин – мәртниң еши, кавап – базар еши.

Өткән чай

Ташполат Намәтов

Сүткә қаймақни
Бабида қетип.
Апам hәр сәhәр
Өткән чай етип.
Иним билән мән
Олтирип жайға.
Нанни докилаң сеп,
Иликтәк чайға.

Жөзиге селип
Аппақ дәстихан.
Андин кәлтүрәр
Юмшақ тонур нан.
Ичкөн чағ қәвәт
Кетиду тетип.
Апам меһрини
Өткәчкә қетип.

4. Өткән чайни қандақ етиду, силәр көргөнму? Сөзләп бериндер.

5. Сүт тоғрилиқ немә билисилөр? Сүтни немишкә қәдирләйду?

6. Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

7. «Ичкән чағ қәвәт кетиду тетип, апам меһрини әткәчкә қетип» дегән мисраларни чүшөндүрүңлар вә уларни дәптириңларға йезинىлар.

8. «Тамақлиниш» қаидилирини толуқтуруңлар.

Тамақлиниш қаидилири:

а) ғизалиниш алдида қолундарни жуюңлар.

ә) дәстихан әтрапиға авал чоңлар, андин яшлар олтириду.

б) ...

в) ...

г) ...

ғ) ...

д) ...

9. Дудуклимай, тез оқуңлар.

Апам бир капам кам аш йедиму, укам,
Акам бир капам кам аш йедиму, укам?

Өзи тойса, көзи тоймас.

Йәп тоймифан, ялап тоймас.

8

МЕНИҚ КИЙИММИМ: ЯХШИ КӨРИДИҒАН РӘҢГИМ

1. Дудуқлимай, тез оқуңлар.

Кишта қулиғим үшшүп көтти,
Үшшүп, ишшип көтти.

2. Қулақ үшшүмәс үчүн, немә қилиш керек?

Үч киши көйнәк пичти,
Бәш киши көйнәк пичти,
Қанчә киши көйнәк пичти?

* * *

Жип өшсө бәш киши,
Йениклишәрмиш иши.

3. Чөчәкни диққәт билән тиңшашылар. Рольларға бөлүп оқушың тәйярлиниңлар.

Пәләй

(Чөчәк)

Бовай жаңгалда кетип баратти. Униң кәйнидин ишт жүгрәп келивататти. Бовай меңипту, меңипту, бир чағда пәлийини жүтирип қоюпту. Бир Чашқан жүгрәп кәлгән пети пәләйниң ичигө кириптудә:

– Өнді мән мошу йәрдә яшаймән, – дәпту.

Шуан бир Пақа пәйда болуптидә:

– Пәләйниң ичидә ким яшайду? – дәп сорапту.

– Мән – Чашқан. Сөн ким?

– Мән – Пақа. Менимү киргүзгинә.

– Кир.

Улар өнди икки бопту.
Бир чағда Тошқан пәләйниң йениға жүгрәп келип сорапту:

– Пәләйниң ичидә ким яшайду?

– Биз – Чашқан билән Пақа. Сөн өзәң кимсән?

– Мән – Тошқан. Менимү киргүзүңлара.

– Кир.

Улар өнди үч бопту. Бир чағда Тұлкә жүгрәп келип:

– Пәләйниң ичидә ким яшайду? – дәп сорапту.

– Биз – Чашқан, Пақа вә Тошқан. Сөн өзәң ким?

– Мән – Тұлкә. Менимү киргүзәмсиләр?

Өнди улар төрт бопту. Бир чағда Бөрә пәләйниң қешиға жүгрәп келип сорапту:

– Пәләйниң ичидә ким яшайду?

– Биз – Чашқан, Пақа, Тошқан вә Тұлкә. Сөн өзәң ким?

– Мән – Бөрә. Менимү киргүзүңлара.

– Кир.

Улар өнди бәш бопту. Бираздин қейин қәйәрдинду бир Қаван пәйда болтудә:

– Пәләйниң ичидә ким яшайду? – дәп сорапту.

– Биз – Чашқан, Пақа, Тошқан, Тұлкә вә Бөрө.

Сән өзәң кимсөн?

– Мән – Қаван. Менимү киргүзәмсиләр?

Мана қизиқ! Іемминиң пәләйниң ичигө киргүси келиду.

– Сән патмайсәнғу!

– Силәр киргүзсәңларла, патимән.

– Мәйли, кирсәң кир.

Қаванму кирипту. Улар әнди алтә болту. Улар пәләйниң ичидә қисилип қапту. Бир чағда дәрек шахлириниң ғарсилдиган авази аңлинип, Ейиқ пәләйгә йеқинлишипту.

– Пәләйниң ичидә ким яшайду? – дәп сорапту у.

– Биз – Чашқан, Пақа, Тошқан, Тұлкә, Бөрө вә Қаван. Сән өзәң ким?

– Oho, силәр бу йәрдә көп екәнсиләргү! Мән – Ейиқмән. Менимү киргүзәмсиләр?

– Биз сени киргүзәлмәймиз. Бу йәр бәк тар.

– Бир немә қилип киргүзүңлара, өтүнимән.

– Кир, бирақ өву чәткә.

Ейиқму кирипту. Улар әнди йәттә болту. Пәләй житилип кетишкә тас қапту.

Шу әснада бовай пәлийини жүтирип қойғанлигини билип қапту вә уни издәшкә киришипту. Бовайниң алдида ишт жүгрәп меңипту. Қариса, пәләй мидирлаватқидәк. Ишт һавшиветипту. Пәләй ичидики найванлар қорқуп, тәрәп-тәрәпкә

қечип кетипту. Бовай пәлийини төпивелип, йолини давамлаштурупту.

4. Бовай жутирип қойған пәләйгө авал немә киривалиди? Униңдин кейинчү?

5. Ахири пәләйгө нәччә жəнисвар кирди? Улар пәләйгө паттиму? Бу тогрилиқ чөчектө немә дейилгән?

6. Көңүлни көң тутса,

Бир үзүм қириқ кишигә йетиду,

дегән мақалниң чөчеккө мұнасивити барму? Пикриндарни дәлилләнділар.

7. Чөчек силәргө яқтиму? Немишкә? Пикриндарни аласаңдар.

8. Тепишимак.

Музлатмайду қолуңни
Кийивалсаң қиши күни.
Тәрлитиду бирақта,
Язда кийсәң сән уни.

9. Қандақ рәңдіки кийимләрни яқтурисиләр? Яхши көридиған кийимиңдар тогрилиқ сөзлөп беріңдар.

Шу өснада – шу чағда.

ОЙНАЙМӘН, ОЙЛИНИМӘН

1. Қандақ оюнларни ойнашни яхши көрисиләр?

2. Шеирни һиссиятлиқ оқуп, бармақларниң намлирини ядлавелиңдер.

Бармақлар оюни

Авут Мәсимов

Кол дегендә адәмдә,
Кичик, кичик бармақ бар.
Қарисаң, һәр бармақта
Пақириған тиймақ бар.

Һәр бармақниң өзичә
Исми бар атайдиган.
Кичик достлар, бар силәр
Намини ядлайдиган.

Башмалтақни – «бир» дәйли,
Фожималтақ – «иккинчи».
Ортатерек – «үч» десәк,
Фожибөрек – «төртинчи».

Һәммиңларға бәлгүлүк,
Өй әркиси бовақтур.
Бовақниң бәшинчиси
Кичиккинә бөвәктур.

Кичик достум, олтарғин,
Алиқиниңни яп қени.
Сирлик санлар елигә,
Башлап кирәйли сени.

«Бир» санида – бир бармақ,
«Икки» десə у нəччə?
«Үч» санида үч бармақ
«Төрт» дегини у қанчə?

«Бəш» санини мəктəптə
Һəммə бала билиду.
Әла оқуп хəлқимниң
Хизмитидə болиду.

Әнди «алтə» санини
Дəрру санап көргинə.
«Йəттə» сани учрашса,
Нəччə бармақ, ейтқина?

«Сəккиз» у нəччə бармақ?
Униму həm санап қал.
«Тоққуз» санин билмисən,
Бармақларни ишқа сал.

«Он» дегəндə бармақлар,
Бир-биригə қарайду.
Икки қолни көрситип,
Инақлиққа үндəйду.

...Һəр бармақни өзининц
Нами билəн атайли.
Кəлгин, достум, бармақта
Санашиңи биз башлайли!

3. Өзəңларниң сəйүмлүк оюнуңлар həkкидə сөзлəп берилдəр.

10

МЕНИҢ СӨЙҮМЛҮК ОЮНЧУҚЛИРИМ

1. Қандақ оюнчуқлар билән ойниғанни яхши көрүсиләр? Немишкә?

2. Дилбәр билән Һасанниң оюнчуқлири тоғрилик оқайли. Диққет қилиңдер.

Қочигим

Патигүл Мәхсәтова

Апам маңа дуқандин,
Елип кәпту бир қочақ.
Йоған екән укамдин,
Көзлири сұзұқ мончақ.

Жиғлап кәтсә иңеләп,
Көтиrimән мән уни.
Ухлитай дәп пәпиләп,
Ейтіп бәрдим «әлләйни».

Поңзигим

Дүгләп, сәкрәп ойнайду,
Бир орунда турмайду.
Тепивәтсәм поңзигим,
Тутқузмастин жүгрәйду.

Арқисидин қоғлаймән,
Қоғлап, ойнап һармаймән.
Чүшсә суға, патқаққа,
Чәттә қарап турмаймән.

«Тайчақ ат»

Жәмшият Розахунов

Дадам уни өкелип,
Бәргән маңа базардин.
Көрүнүши задила
Қелишмайду тулпардин.

Уни сөрәп жүримән
Олтаргузуп төрт чаққа.
Техи бир рәт өзини,
Мингиним йоқ бирақта.

3. «Мениң сәйүмлүк оюнчугум» мавзусида сәһбәтли-
шишкә тәйярлиниңлар.

4. Оюнчуқлар дост болуши мүмкінму?

Ақ қочақ

Илия Бәхтия

Ақ қочақ, аппақ қочақ,
Көзлири газир почак.
Сөз қилишни билмәйсөн,
Лекин қәвәт жиглайсөн.

Ақ қочақ, аппақ қочақ,
Көзлири сәдәп мончак.
Әнди пәкәт жиглима,
Мениң билән бир ойна.

5. Бириңчи шеир билән ахирқи шеирни селиштуруң-
лар. Уларниң пәрқи немидә? Охашағычы?

11

КИМ БОЛИМӘН?

1. Шеирни ниссиятлиқ оқуылар.

Ким болимән?

Аблиз Һезимов

Иним: «Мән соң болғанда,
Шофер болимән», – дәйду.

Сиңлим: «Мән соң болғанда,
Дохтур болимән», – дәйду.

«Ейтқин, – деди бир күни
Дадам, – сән ким болисән?»

Ойлимаптимән шуни,
Растла, мән ким болимән?

2. Силәрчу, ким болидигиниңлар һәкқидә ойландин-
ларму? Сөзләп бериндер.

Сөһбитиңларни «Келәчәктө ... болгум келиду. Сәвәви
...» дәп башлаңдар.

Ким болимән?

Патигұл Сабитова

Нахша ейтсам һәммиси,
Заңлиқ қилип күлиду.
Мениң болса, һәрқачан
Нахша ейтқум келиду.

Үнүм шундақ кәлмисө,
Қандак қилимән әнди.
Бирақ көңлүм нахшини,
Ейтсам дәйду һәр күни.

* * *

Көйнеклири сөкүлсө,
Арзигүл тикәр өзи.
Жиңнигә жип өткүзсө,
Бек өткүр униң көзи.

Арзигүлни һеммимиз
«Чевәр» бу қызы дәймиз.
Чоң болғанда тикинчи
Болиду, дәп сөзләймиз.

* * *

Тамақ өтсө аписи,
Турсунай қаришатти.
Сәвзә, пияз, чамгурни
Ақлиса, яришатти.

Ойлап қалди Турсунай:
«Бу иш маңа яқиду.
Чоң боп, мән ашпәз болсам,
Көңлүм арам тапиду.

* * *

Көк асманда ғақырап,
Учатти чоң аэроплан.
Ришат бек қарап қалди,
Униңға болуп һәйран.

– Мәнму учсам өшүндақ,
Қандак көңүллүк, – дәтти.
Шундақ ойлиған чағда,
Өзи хошал боп кәтти.

* * *

Әнвәр мемар болушни
Арман қилиду дайим.
Аrimиздин чиқсекөн,
Шундақ бири, илаһим.

* * *

Нәйим дохтур болушни
Арман қилатти дайим.
Момиси көп агратти,
Йәтти уинىдин вайим.

* * *

Ишт, мөшүк, қозиларни
Яхши көриду Шөһрөт.
Бош вақтини тапсила,
Шулар йенида пәқәт.

* * *

Машинини ойнисам,
Сәп селип көлди апам.
Йәнә бир қарап деди:
– Шопур боламсән, балам?

3. Бүгүнки күндө қандақ йеци кәсиплөр пәйда болди?
Мәсилән, маркетолог, логист. Мошу кәсиплөр тогрилиқ
сөзләп беріңдер.

12

КИТАП ОҚУШНИ ЯХШИ КӨРИМӘН

1. Силәр қандақ китапларни оқуғанни яхши көриси-
ләр? Немишкә?

- а) қизиқ вақиәлик;
- ә) қорқунучлук;
- б) сехирлик;
- в) һөҗжәтлик;
- г) нечқандақ вақиәси йоқ.

2. Һасан қандақ китап оқуған дәп ойлайсиләр? Мәтин-
ни тиңшап көрүңлар.

Әлачи Әхмәт

Патигүл Сабитова

Әхмәт бәш алған күни ишиктин кириши би-
ләнла, сумкисини егиз көтирип:

- Мән бұғұн бәш алдим, – дәп вақирап кириду.
- Немидин? – дәп сорайду өйдикиләр.

Әгәр у ана тилидин десә, аписи хошал болиду, да-
диси анчә гәп қилмайду, әгәр һесаптин десә, дадиси:

- Дедимғу, мениң оғлум әқиллиқ, келәчәктә
инженер болиду, – дәп оғлинин махтап қойиду.

Бир күни у мәктәптин қайтип келип, ишиктин
киришигила:

- Һесаптин бәш, – дәп вақириди. Бирақ өйдә
дадиси йоқ еди. Буни көргөн Әхмәт сәл мәйүслән-
гәндәк болуп анисидин:

- Дадам қени? – дәп сориди.
- Бұғұн дадаң кәч келиду, жигин болидекән, –
деди. Лекин Әхмәт күндилик дәптирини жозининң

устигे қоюп, бәш алған жайни ечиp қойди. Тамиғини йәп, ятидиган вақит болди. Бирақ Әхмәтниң дадиси йоқ. Ишик ечилса, дәрру қарайду. Аписи орунларни селип, аран дегендә Әхмәтни ятқузды.

3. Мәтіннің оқуғанда, қандак кәйпиятта болдуңлар? Униңға маслишидіған гүллөрни таллап елинлар.

– әжәп-
линиш;

– хошаллық;

– хапилиқ.

4. Мәтіннің муәллипи ким? Схемини пайдилинип, ейтеп көрүңлар.

Фулжа
шәһиридә
туғулған

«Мениң
кичик
достлиrim»,
«Чатақчи»

Язғучи,
алимә

5. Оқуған китавиңлар тоғрилиқ оюңларни схемига чүшириңлар. Дәптириңларға йезиңлар.

Мениң оқуған китавим	Ким язған	Алған тәсиратим

13

МЕНИҚ СӘЙҮП ТИҢШАЙДИҒАН НАХШИЛИРИМ

1. Силәр қандақ нахшиларни тиңшашни яхши көри-
силәр?

2. Төвөндикі нахша силәргө тонушму? Авал тиңшап,
кейин ейтип көрүңлар.

Меһрибан ана

Сөзи: Илия Бәхтияниң

Музыкасы: Селимахун Зәйналовниң

Аппақ сүт берип,
Бағриға бесип,
Ухлимай тұндә
Үйқудин кечип.
Меһрибан ана
Өстүрди бизни.
Бәхитләр тиләп,
Әлләйләр етип.
Ана сутидин
Чиқти тилимиз.

Ана қәлбидәк
Пактур дилимиз.
Ана, сүтүңни
Ақлаймиз дайим.
Саңа hәр дәмдә
Қилемиз тазим.
Ана, мәйримиң
Мубарәк болсун.
Бәхтияр өмрүң
Шатлиққа толсун.

3. Селимахун Зәйналовниң нахшилирини тиңшап
көргөнму?

4. Йәнә қайси бәстикарларниң нахшилирини тиңши-
диңлар? Сөзләп бериңлар. Сөһбитиңларни «Мән ... нах-
шини сейүп тиңшаймән. Уни ... ейтиду. Маңа бу нах-
шичиниң ... нахшилири яқиду» дегөн тирәк жүмлиләр
билән давамлаштуруңлар.

14 МЕНИҚ ӨЙУМ

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Тошқанниң өйи

(Рус чөчиги)

Бурун бир заманда бир Тошқан билән Тұлкә яшапту. Тұлкиниң – муздин, Тошқанниң яғачтын ясалған өйи бар екән. Тұлкиниң өйи өтиязда ерип кетипту, Тошқанниң илгәркідәк туриверипту.

Тұлкә Тошқанниң өйигө қонушқа келип, уни қоғлап чиқипту.

Тошқан йолда жиғлап келиватса:

– Нав, нав! Тошқан, немишкә жиғлаватисөн? – дәп сорапту Ишт.

– Немишкә жиғлимаймән?! Тұлкиниң өйи ерип кетти. У мениң өйүмгө қонушқа кәлдидә, мени өйүмдин қоғлап чиқти.

– Жұр, мән саңа ярдәмлишимән. Нав, нав! Йоқал, Тұлкә, бу йәрдин! – дәп навшипту Ишт.

– Әгәр мән етилип чиқсам, бу өйүң вәйран болиду, – дәп вақирапту Тұлкә.

Ишт қорқынидин, қечип кетипту.

Тошқан йолда йәнә жиғлап меңипту. Алдидин Ейик балиси чиқипту. У Тошқанни тиңшап болғандин кейин:

– Жұр, мән Тұлкини қоғлап чиқимән, – дәпту.

– Йоқал, Тұлкә, бу йәрдин! – дәп вақирапту Ейиқ балиси кәлгән пети.

– Бирла сәкрәп, етилип чиқсам, өйүң вәйран болиду! – дәпту Тұлкә.

Ейиқ балиси қорққинидин, қечип кетипту.

Тошқан йолниң четидә өксүп жиглап олтарса, чалға көтөргән Фораз келип қапту.

– Қо-қу-қуқ! Сениң қайғуңни аңлидим, Тошқан. Жұр, мән саңа ярдәмлишимән.

– Яқ, Фораз, ярдәмлишәлмәйсән, – дәп йәнә жиглапту Тошқан.

Улар Тошқанниң өйигө кәпту.

– Қо-қу-қуқ! Тапан билән чиң маңымән, Мұрәмдә чалғам бар.

Чалғам билән қақ бөлимән, Пәчтин чүшкін сән илдам,

Йоқал, Тұлкә, бу йәрдин! – дәп Фораз қанитини қеқип-қеқип, пути билән йәрни тепипту.

Тұлкә буни аңлап, қорққинидин:

– Һазир, кийиниватимән, – дәпту.

– Қо-қу-қуқ! Тапан билән чиң маңымән, Мұрәмдә чалғам бар.

Чалғам билән қақ бөлимән, Пәчтин чүшкін сән илдам,

Йоқал, Тұлкә, бу йәрдин! – дәпту Фораз йәнә.

Тұлкиниң әрвайи қириқ гәз учуп, деризидин сөкрап чүшүп, қечип кетипту.

Тошқан билән Гораз өйдә биллә яшапту.

2. Чөчәк қәһриманлириниң өйлири қандақ еди? Тәсвирләп берицлар.

3. Силәрниң қандақ өйдә турғуңлар келиду? Рәсимиini сизиндер вә уни қоғдаңлар.

4. Схемини толтуруңлар. Селиштуруп тәсвирләңлар.

Назирқи өйүңлар

Қандақ өйни арман қилисиләр?

5. Ишт билән Ейиқ балиси Тұлкини немишкә өйдин қоғлаپ чиқираймиди?

6. Фораз қайси сөзләр арқылық Тұлкини өйдин қоғлаپ чиқарди? Мәтингдин шу йәрни тепип, тәкрап оқуңлар.

Әрвайи қириқ гәз учмақ – қорқмақ.

Тепишкақ

Өзи қорққақ, дин қулак,
Туйғунлуғи зор бирақ.
Яққан чағда тунжға қар,
Издәп чиқар овчилар.
Қачсиму у өзидин,
Тепивалар изидин.

(Т ... н)

7. Тұлқе вә фораз тоғрилиқ тепишкақ тепип келиңдер.

15

ХУЛАСӘ ДӘРИС. БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮК?

1. Өзәңларни бир жүмлә билән махтап йезиңлар.
Мәсилән: *Мән наһайити гөзәл, назук, меһрибан жан.*
2. Өзәңларни биригә яки бирнәрсигә охшитиңлар.
Мәсилән: *Мән құчақ йәттәс чоң дәрәк.*
3. «Алди билән өзәң тегишипсән. Заңлиқ қилип, рәнжитипсән» дегендеген жүмлиләрни ейтқан қайси мәтинниң қәһримани?
4. Уйғур хәлқиниң миллий таамлирини атаңлар.
5. Бармақларниң намлирини ядиңларға елиңлар.
6. Жұавави китап сөзи болидиган тепишмақ түзүп көрүңлар.
7. Бу бөлөктиki қайси мәтин силәргө яқты? Немишкә?
8. Өзәңларға қандақ йеңилик алдиңлар?
9. Рәсимләр бойичә мәтин түзүңлар.

10. Берилгән қапийиләргө өзәңлар һәккүндә шеир йезип көрүңлар: *ишлимчан, турмайды, бармиса, тоймайды.*

МЕНИҢ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ

Тонушимиз

- достлук дегән нәмә? ким һәқиқий дост?
- аилә тоғрилиқ шеир вә мәтиналар билән;

Үгинимиз

- әсәрдики вақиәләрниң пәйдин-пәйлигини;
- мәтиналарни давамлаштурушни;

Үгенишкә тиришимиз

- чоңларни һөрмәтләшни, кичикләрни иззәтләшни.

16

МЕНИҚ АИЛӘМДИКИ АДӘМЛӘР

1. Шеирни һиссиятлиқ оқуылар.

Бизниң аилә

Мәшір Жұлдызов

Дадам – даңлиқ бир дехан,
Мәрвайит дан өстүргөн.
Апам – майир сегинчи,
Сүттин булақ аққұзған.

Һәдәм – ашпәз атақлиқ,
Ашпузулда ишләйду.
Кичик акам төрт чақлиқ
Трактордин чүшмәйду.

Мән һәм сиңлим мәктәптә,
Дайым «4», «5» алимиз.
Тәтил чағда, өмгөктә
Қол-қанат боп қалимиз.

2. Шеирға асаслинип, һәр кәсипниң егисини тепиңлар.
Дәптириңларға үлгидикидәк жип тартиш арқылы қағаштуруп көрситиңлар.

Түкқанчилик аталғулири	Кәспи
Дадиси	тракторчи
Аписи	ашпәз
Һәдиси	оқығучи
Ақиси	дехан
Өзи	сегинчи
Сиңлиси	оқығучи

3. Силәрниң ата-анаңлар қәйәрдә ишләйдү?

4. Мәтинни оқуңлар. Өз аиләңлар тоғрилиқ сөзләп беринлар.

Бизниң өйдә

Бизниң өйдә алтә киши бар. Момам, дадам, апам, һәдәм, укам вә мән. Момам өй иши билән мәшғул, дадам – муәллим, апам балилар бағчисида тәрбийичи болуп ишләйдү. Һәдәм вә укам үчимиз мәктәптә оқуýмиз.

Биз һәр күни saat йәттидә орнимиздин туримиз. Saat йәттә йеримгичә жуюнуп, кийимлиrimизни кийип, тәйяр болимиз. Saat сәккизгичә чай ичип болимиз. Чоңлар өзлириниң ишлириға, биз мәктәпкә кетимиз. Момам өйдә қалиду.

Дадам, апам иштин, биз мәктәптин кәлгәндін кейин, һәммимиз олтирип, тамақ йәймиз. Тамақтین кейин, дәм алимиз, телевизор көримиз. Кәчки saat йәттидин башлап һәммимиз үстәл йенида олтирип, китап оқуýмиз, дәрис тәйярлаймиз. Мән дәрисни оқуп болғандын кейин, момамға гезит оқуп беримән.

Биз инақ яшаймиз.

5. Туққанчилик аталғулирини үлгә бойичә топлаштуруңлар.

Дада тәрәптин туққанлар

Апа тәрәптин туққанлар

17

ӘЖДАТЛИРИМИЗ – ПӘХРИМИЗ

1. Миллитимизниң қандақ атақлиқ адәмлирини билисиләр? Чоңлардин сорап, билип келиңдер вә сөзләп бериңдер.

Аманнисахан (1533–1567) – атақлиқ муқамшунас, у Доланда (назирқи Мәкит) дунияға көлгөн. У кичигидин тартип дадисидин сатар челишни, муқам ейтишни үгөнгөн. Сәидийә ханиниң шаһзадаси Султан Абдурешитхан уни мөликиликтө таллап, ордиға әкелгөн. Аманнисахан хан ордисида Қидирхан Яркөнди қатарлық муқамшунаслар билән биллә уйғур он икки муқамини жиғип, рәтләп қелиплаштурған. У «Ишрәт әңгиз» муқамини ижат қылған. «Диван нәғмиси» намлиқ шеирлар топлимини язған.

Турсун Ясин

Садир Палваниң ғәйрәтлиги һәққидә мундақ параң бар: у өмридә жиғлиған адәм өмәс, һөтта туғулғандimu авазини чиқармиған. Туғулғанда жиғлимиған бовақни көргөнләр барму?

Уйғур хәлқиниң қәйсәр қоشاқчиси 1798-жили дунияға көлгөн. Садир Палван өзиниң жыгәрликлиги, қорқумсизлиги билән өсмүр вақтидинла көзгө челикқан. Садир Палваниң тағ жүрәклиги, чаққанлиғи, парасөтлиги, сөз-

гүрлүги билән тохтимай күрәш қиливатқанлиғи жаң-жұңни қаттиқ қорқутқан.

Садир Палван вапат болғанда, өмүр бойи униндин өчини алалмиған дүшмәнлири (манжурлар) Палваниң қәбрини йүз мәртә савиған дәйду.

Садир дәп етим яман,
Он бәш яшта аталған.
Дәсләпки тутулғанда,
Дөңямулға соланған.

Фени Батур нүжүмға атланғандыла, дүшмәнләр тошқандәк қачатти. Явузларниң оқи ямғурдәк қуюлуп турсиму, Фени Батур жәң мәйданини у чәттин бу чәткә ат чепип, өзиниң жасарәтлиги билән күрәшкүчиләрни илһамландуратти. Фени Батурға оқ задила тәгмәтти. Тәгсими, кийимлиригө қадилип қалаттимиш. Жәңдин кейин Фени Батур кийимлирини қақ-қанда, оқлар тарақладап төкүлүп чүшөтти, дейишиду бәзи адәмләр. Фени Батур шунчилик қавул, күчлүк адәм болғанки, бир күни ағинилири билән бәслишиб: «Минип жүргөн етимни (униң етиму наһайити қавул еди) йүз чамдам көтирип маңымән» дәпту. Амма өзи йүз чамдам турмақ, көтирип маңған йеригө қайтуруп өкәпту. Үндақ болғини, Фени Батур атни көтөргөндә, ат қорқуп көткиниидин, өзиниң салмиғини йоқитип қойғанмиш.

2. Шеирни һиссиятлиқ оқуылар.

Жұт бағри

Хелил Қымраев

Тилимға яр Садир Палван нидаси,
Аманнисаханниң муқам наваси.
Улуқ шайр Билал Назим қәлимидин,
Қәд көтөргөн униң нурғун жираси.

Шу жирадин еқип кәлгөн булақ мән,
Қәйсөр Назук ейтқан отлук қошақ мән.
Ялқунлитип устаз Билал ғәзилин,
Жұт бағрида йенип турған чирақ мән.

3. Шеирда қайси атақлық шәхслөр тоғрилиқ сөз болуватиду?

4. Садир Палваниң қошақлирини тепип, ядлавелиңдер.

Шанлық мениң өтмұшүм

Илахун Қошурев

Улуқ Маһмут Қәшкәри
Тил қамусин яратқан.
Дастан йезип Йұсуп Хас,
Әлгө билим таратқан.

Аманниса тарихта
Муқамларни яд ейтқан.
Әл қәлбидә Садирлар
Мәрданилиқ ойғатқан.

Өмүр тарихим ибрәт,
Баштин өткөн кәчмишим.
Ейтсам, пүтмөс ривайәт,
Әвлатларға өтмүшүм.

Соримиғин өл сөйгөн
Оғланлириң қени дәп?
Зулум дәрдидә көйгөн,
Мәртлириим көп Фенидәк.

5. Шеирда қандак тарихий шәхслөр һәккүндө гәп болуватиду?

6. Шеирда исми аталған қәһриманлардин башқа йәнә кимлөрни билисиләр?

Мақаллар

Милжинң адәм сөз бузар,
Қиңғир һарву – йол.

Териқ, қонақ аш екөн,
Үнчө-маржан таш екөн.

Жұт қоғдисаң – өсәрсән,
Қоғдимисаң – өчәрсән.

7. Шеирға мұнасивәтлик мақални тепиңдер.

18

АТА-АНАМНИ ҺӨРМӘТЛӘЙМӘН

1. Ядқа ейтиңлар.

Ата-ана икки сөз,
Бири – қаш, бири – көз.
Бир-биридин қиммәтлик,
Мәхри дәрия һиммәтлик.

2. Мәтингни раван оқуңлар.

Яхшилиққа – яхшилиқ (Чөңәк)

Һөпүп ата билән Һөпүп ана қерип, налидин кетипту. Улар өзлириниң мидирлигидәк мадариниң йоқлуғини ейтипту.

Бир күни йолда өтүп кетиватқан бир һөпүп балиси ишниң чатақлигини байқап, дәрһал қерин-дашлирини чақирипту.

Һәммиси жигилипту. Аридин бири дәпту:

– Бизгә ата-анимиз наятлик берди. Бизни бекип, соң қилди. Һазир улар ағрип, көзи көрмәс болуп, йәм издәшкә нали қалмиди. Саламәтлиги яхшиланғиче, уларға убдан қаришимиз керәк.

Шуниң билән һәммиси дәрһал һәрикәткә кәпту. Бәзилири уга ясапту, бәзилири қурут-қонғуз тутушқа, бәзилири дора тепип келишкә меңипту.

Үгиму пүтүпту. Улар ата-анисини авайлас көтирип, угыға әкирипту, уларни қойниға елип иллитипту. Дора билән көзини давалапту. Ұзак

өтмәй, дора шипа болуп, уларниң көзи сақијип, балилирини көрүпту. Балилириниң мәһир-муһәббити билән Һөпүп ата билән Һөпүп ана йәнә бир мәзгил яшап, разимәнлик билән наяttин өтүпту.

3. Һөпүп балилири қерип, һалидин кәткән ата-анисига қандақ қаралту? Мәтиндә бу тогрилиқ немә дейилгән?

4. Мәтиндики: «Балиларниң мәһир-муһәббити билән Һөпүп ата вә Һөпүп ана йәнә бир мәзгил яшап, разимәнлик билән наяttин өтүпту» дегән құрларни чүшөндүрүнлар.

5. Мәтинни төвөндикі бөләкләргө бөлүп оқуцлар:

- а) ата-анини һөрмәтләш;
- ә) ата-анини рәнжитмәслик;
- б) ата-аниға немә қылсаң, пәрзәндидин шуни күт.

6. «Акроним» усули билән апаңларни тәрипләңлар.

Мәсилән: *Айшәм*.

- А – айдәк;
- Й – йорук;
- Ш – шат-хорам;
- Ә – әқиллиқ;
- М – меһрибан.

Мадар – күч-қувәт, мағдир, мажал.

Ата – өйниң тұврүги, ана – өйниң жүриги.

Ана билән өй ават, ата билән – әл.

19

ҺӨРМӘТ ҚИЛСАҢ, ҺӨРМӘТ КӨРИСӘН

1. Мақалниң мәнасини чүшөндүрүп көрүңлар.

Атаңға немә қилсаң, балаңдин шуни көрисән.

2. Мәтинни раван оқуңлар.

Бовай билән нәврә

(Чөчәк)

Лев Толстой

Откөн заманда бир бовай болған екөн. Униң пути ағрип, көзи көрмәй, қулиғи паң болуп қапту. Чишлири чүшүп, тамақ ичкәндө қоллири титрәп, тамигини төкүвалидиган бопту.

Оғли вә келини бовайдин айрим тамақ ичилигандай бопту. Бир күни бовайға чинидә аш әкирипту. Бовайниң қоли титрәп, чинини сундуруп қоюпту. Шуницдин кейин бовайға тамақни яғач тавақта беридиган бопту...

Бир күни аписи билән дадиси қарап турса, балиси яғачтин бирнәрсө ясаветипту. Дадиси йеқин келип:

- Оғлум, немә ясаватисөн? – дәп сорапту.
- Мән яғач тавақ ясаватимөн. Апам иккиңлар қериғанда мошу тавақта аш беримөн, – дәпту бала.

Улар бовайни хорлигини үчүн, пушайман кипту. Шуницдин кейин бовай билән биллә тамақ ичип, униңға яхши қарайдиган бопту.

3. Балиниң немишкә ундақ жа瓦ап бәргинини чүшөн-дүрүцлар.

4. Рольларға бөлүп оқуцлар вә сәһниләштүрүшкә тәй-ярлиниңдар.

5. Төвөндик мақалларниң ичидин мәтингө мувапи-гини тепиңдар.

A) Бир яхшилиқ унтулмайду,
Бир – яманлиқ.

Ә) Яш кәлсө, ишқа,
Қери кәлсө, ашқа.

Б) Дуа алған амандур,
Қарғиши алған ямандур.

В) Иш қуралиң аз болса,
Мәшәққитиң көп болар.

Г) Ата-анаңни күтүп бақсаң,
Балилириңдин яхшилиқ көрисөн.

6. Аилә әзалириңдарға «иллиқ ләвз» сөзлириңдарни ейтиңдар. Мәсилән: әң сөйцимлік ..., меһрибан ..., қим-мәтлик

7. Топ болуп, аилигә бағлиқ ребус, кроссвордларни түзүңдар.

8. Шарадиниң жаававини тепиңдар.

Икки чәттә «Н» болса,
Хасийәтлик тааммән.
Икки чәттә «А» болса,
Әң қәдирлик адәммән.

20

СӘЙҮМЛҮК МОМАМ

1. Мақалниң мәнасини чүшөндүрүп көрүңлар.

Ана билән бала – нур билән лалә.

2. Мәтингни раван оқуңлар.

Момамниң мәйрими

Шыкырбек Бейшенәлиев
(қыргыз язгучиси)

Кәлсәм, момам өйдә екән. Биз бир-биirimizни бәк яхши көримиз. Чүнки момам мени кичик чегимдин башлап көтирип жүрүп, көп чөчәкләрни ейтип берәтти. Мән момамниң өйдә екәнлигигө наһайити хошал болдум. Таладин терип киргөн бир құчақ гүлни соға қилдим. Момам толиму миннәтдар болди.

- Мана мениң мәйримим! – дәп мәңлизилиримни новәтму-новәт сөйүп, гүлни пуриди.
- Ипар һидлик гүлләрни терипсән, жәним балам, буниң йеримини апаңға бәр.
- Апамға өтә терип әкелип беримән. Буниң һәммисини сиз елиц, мома.
- Өтә гүл териймән дәп, тенәп қалма йәнә, – деди апам.

- Сән йолни билмәмсөн? – дәп сориди момам.
- Йолни билимән. Сиз мениң билән биллә маңсициз, мома, – дедим мән.
- Мана мениң мәйримим! – деди момам һелиқи сөзлирини тәкраплап.

Хошаллигини сезиватимән.

Бу гүл мениң момамға қилған дәсләпки соғам еди.

Малик Мәһәмдинов тәржимиси

3. Силәрниң момаңларға, апаңларға қилған соғаңлар есиңлардыму?
4. Шеирини һиссиятлик оқуңлар.

Момам

Патигұл Сабитова

Момам бәк әркилитип,
«Қозам!» дәйду көргәндә.
Сақлап қойған көмпүтни,
Маңа берәр көлгәндә.

Момам өйдә болсила,
Маңа яхши һәр қетим.
Чөчәк ейтар ахшими,
Үндін зерикмәс һечким.

Немә десәм қачанла,
Момам мени раст дәйду.
Момиси бар күндила
Мәндәк қаймақ, бал йәйду.

Момам мениң – меңрибан,
Құвәт яхши көримән.
Момам боп боп қалсила,
Қол тутушуп жүримән.

5. Моминиң иш-паалийитини дәптириңларға йезиңдер.
6. Берилгән қапийиләргә шеир йезип көрүңлар: *күтүп, тәлмұрүп, ишидин, көтирип*.
7. Төвөндикі рәсимгө диққет билән қараңлар вә соалларға жавап беріңлар.

- Момаңларниң сөйүмлүк таамини атаңлар.
- Момаңларниң яхши көридиған чөчигиниң намини биләмсиләр?

 - Момаңларниң яхши көридиған иши қайси?
 - Момаңларниң кәспини атаңлар.
 - Момаңларниң туғулған күнини биләмсиләр?
 - Момаңларниң нәччә балиси бар?
 - Момаңлар силәрни қандақ әркилитиду?

21

МӘДҢИЙИЛӘЙСӘН МЕНИ, АНА!

1. Мәтинни раван оқуцлар.

Оғуллар

Валентина Осеева

Икки аял қудуктын су еливататти. Уларниң йениига йәнә бир аял кәлди. Бир қери бовай қудук-ниң йениига келип, дәм елип олтарди.

Бириңчи аял иккинчи аялға мундақ деди:

- Мениң оғлум күчлүк вә чаққан, нечким униң билән тәң болалмайду!
- Мениң оғлум булбулға охшаш сайрайду. Нечкимниң үни ундақ чирайлық әмәс, – деди иккинчиси.

Үчинчи аял тиңшап турди.

- Немишкә сөн оғлуң тогрилиқ гәп қылмайсән?
- дәп сориди улар.
- Немә дәймән! Мениң оғлумниң нечқандак артуқчилиғи йоқ, – дәп жавап бәрди у.

Аяллар чөләклиригә су елип, өйлиригә қарап маңди. Уларниң кәйниидин қери бовайму аста маңди. Аяллар йолда тохтап, дәм елип маңди.

Чөләкләрдикі су еғир болғачқа, уларниң мүрә, қоллири ағришқа башлиди.

Туюқсизла алдидин үч бала жүгрәп чиқти. Бири моллақ етип, сәкрәп өтүп кәтти. Униңға аписи зоклининип қарап турди. Иккинчиси булбулға охшаш

сайрап, нахша ейтип өтүп көтти. Үчинчиси топтоғра келип, аписиниң қолидики егир чөлөклөрни елип, өйгө көтирип көтти.

Аяллар бовайдин сориди:

- Һә, қандақ бизниң оғуллиришимиз?
- Қени улар? Һазир биринила көрүп туримөн. Башқиси қени? – дәп жавап бәрди бовай.

2. Қандақ ойлайсиләр, һекайиниң баш қәһримани ким? Немишкә?

3. Бовайнин аялларға: «Қени улар? Һазир биринила көрүп туримөн. Башқиси қени?» дегөн соаллирини чүшәндүрүңлар.

4. Мәтингиди асасий ой немидә? Чүшәндүрүп көрүңлар.

5. Төвөндик мақалларниң мәтингө қандақ мунасивити бар?

Кичик пейил болсаң, кичиклөп көтмәйсөн.

Нөрмәт бар йөрдә, иззәт бар.

Нөрмәт қылсаң, нөрмәт көрисөн.

6. Ана сөзигө синквейн йезиңлар.

22

ЯХШИЛАР БИЛӘН ДОСТ БОЛИМӘН

1. Мәтингләрни раван оқуңлар.

Һәкүмәт дост

Маһмутниң Мәхсәт вә Һашим дегән икки дости бар. Улар Маһмут билән иккинчи синипта оқыйду.

Муәллим уларға өйдә һекайә оқуп вә несан чиқирип келишни тапшурди.

Маһмут һекайини оқуп чиқти, лекин несанни чиқармиди.

Иккинчи күни мәктәпкә келип, достлиридин ярдәм сориди. Мәхсәт өзиниң дәптирини берип, мундақ деди:

– Мана, көчирип ал! Мениң чиқарғиним дурус.

Һашим болса:

– Маһмут, көчирип язма. Әң яхшиси, мән саңа чүшәндүрүп берәй, өзәң чиқарғин, – деди.

Икки дост

Икки дост бир йезидин иккинчи йезига бар-маңчи бопту. Достларниң бири ямғурда кийидиган чапинини еливалған екән. Йерим йолға кәлгәндә, мөлдүр арилаш қаттық ямғур йеғипту. Икки дост нелиқи чапанни пана қипту. Ямғур тохтиғандын кейин, чапаниң егиси:

– Һә, мениң чапиним болмиса, сөн қандақ қи-латтиң? – дәп сорапту.

Мошу соални бирнөччө қетим тәкраплаверипту.

Шу арида икки дост бир дәрияниң четини бойлап кетип барған екөн.

Нелиқи чапини йоқ жигит яр тәрәптин сәкрәп дәрияға чүшүп, чөп-чөп су болуп чиқип:

– Мана, мундақ болаттим! – дәпту.

2. Тәвәндики мақалниң мәтингө мұнасивити барму?

Биригө яхшилиқ қылсаң, уни миннөт қылма.

3. 5 минут вақит ичидә һәрқайсиңлар қылған яхшилиғиңлар тоғрилиқ дәптириңларға йезинилар. Мәсилән:
а) «Мән һәрқачан автобуста чоңларга орун берімән»,
ә) «Мениң қозамниң пүти сунуп кәткәндә, теңіп, сақайгычә яхши бақтим».

4. Вәзийәтлөрни йешиңлар.

1-топ. Адиләм билән Гүлназ бирлишип, гүл тикти. Гүллөр чирайлиқ өсүшкө башлиди. Улар гүллөрни суғириш пәйтидә, сусәпкүчни талишип қалди. Адиләм Гүлназға хана болуп, кетип қалди.

Тапшуруқ: Адиләм билән Гүлназ қандак достлишиду дәп ойлайсиләр?

2-топ. Балилар өтүп кетип берип, бәлдиндә олтарған бовайниң насисиниң йәрдә ятқинини көрди.

Тапшуруқ: Балиларниң орнида силәр болсаңлар немә қылаттиңлар?

3-топ. Балиси телевизор көрүватиду, аписи өйни чаңшориғуч (пылесос) билән тазилаватиду.

Тапшуруқ: Силәрниң һәрикитиңлар?

23

МЕНИҢ КИЧИК ДОСТЛИРИМ

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Йолvas

Камал Қасамдинов

— Йолvas, көзүңгө қарап маң. Машинилар келиватса, қара, өтүп көтсун. Алдирима, жуму? Йәнә йеқинқидәк ахчаңни йоқитип қойма. Жұр, мән ишикни ечип берәй.

Бовамниң шу сөзлири қулиғимға ашкарә ацлиниватиду. Қөзүмни неч ачалмаймән. «Йолvas» дәп муражиәт қиливатқини – ишт. Униңда неч шүбһө йок. Амма иштни нәгә өвөтиватидиганду? Шу йери қизиқ! «Йәнә өву күндикидәк ахчаңни йоқитип қойма» дәп жекиватиду.

Бовам ишикни ечип, сәлдин кейин яптидә, һасисини токулдатқан бойи қайтти. Қөзүмни аран ечип, бешимни көтәрдім.

— Бова, Йолvasни нәгә өвөттииз? – дәп соридим.

— Таза һава жутқач, киосктин гезит елип кәлсун, – деди у пәрвасизла вә келип үстәлгө һасисини йөләп, орундуққа олтарди.

— Қизиққу?..

— Бизниң ишт шундақ қизиқ. Немә, силәрниң мәлинин ыштлири ундақ қилмамда? – дәп қувлук билән сораватиду бовам.

— Я-ақ. Нечкимниң ишти Йолvas охашаш ундақ ишларни қилмайду.

– Үгитиш керәк, балам. Кичигидин үгитиш керәк, – дәтти бовам «үгитиш» дегөн сөзгө алайында ургу берип.

2. Қандақ ойлайсиләр, Йолвас өқиіллиқ иштму? Некайидә бу тоғрилиқ немә дейилгән?

3. Хрестоматиядин hekайиниң ахирини оқуп, дәристә сөзләп бериңлар.

4. «Мениң кичик достлиrim» дегөнни қандақ чүшиңисиләр?

5. Өйүңларда найванлар барму? Шулар тоғрилиқ сөзләп бериңлар.

6. Көргөзмә уюштуруңлар:

- Найванлар тоғрилиқ мәтингеләр;
- Найванлар һәққидә қызық мәлumatлар;
- Найванларниң рәсимилири.

7. Савақдишиңлар билән пикирлишиңлар: немишкә күчүкни өйдә ялғуз қалдуруушқа болмайду?

- Күчүк өйдә ялғуз қелиштин қорқиду.
- Күчүк өйдә ялғуз қалса, зерикиду.
- Күчүккә дост керәк.
- Күчүк «шохлуқ» қилишни яхши көриду.

8. «Ишт – адәмниң әң ьеқин дости» дегөн мақалниң hekайигө қандақ мунасивити бар?

Күчүгүм

Хевуллам Гайитов

Өзи қара, төши ақ,
Тәй-тәй қилип меңиши.
Нав-нав дәйду өзичә,
Көрсә йочун кишини.

24

ДОСТУМ БИЛӘН ПӘХИРЛИНИМӘН

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Дадамниң җүгиси

Турған Тохтәмов

Бир күни қаттиқ соғда Чоң өстәңгә чаниларни сөрөп бардуқ. Өткән кечә су тешип, муз техиму тайғақ болуп кетипту. Биз өстәң бешиға берип, чанилиримизни раслаттуқтә, андин хелә йәргичә иштирип келип, раса илдамлиғанды, өзимизни униң үстигө ататтуқ. Чаниниң үстидә узуниға йетивелип, уни һәр тәрәпкә пут-қолумиз билән бурап, учқандәк төвән маңаттуқ.

Бу қетимму кәч киргичә тейилидуқ. Ахирки қетим тейилиш үчүн, өстәң бешиға чана сөрөп маңған едуқ. Туюқсиз һелиқи дохмуштин балиларниң чуқирашқан авази аңланди. Өстәң бешиға чиққан балилар вараң-чуруң болуп кәткән тәрәпкә жүгәрдүк.

— Савут суға чүшүп кәтти, — дейишип вақиришип кәтти балилар. Савут балиларниң оттурисида дирилдәп титрәп, аранла йәр дәссәп турупту. Кийим-кечигидин су ақмақта.

— Қарисаң, Әнвәр, муз оюлуп кетип, чана-паниси биләнла суға чүшүп кетипту, өзини судин аран тартип чиқиривалдуқ. Чапинини чанисиға

селивалған екөн, суга еқип көтти, – деди Савутниң кийимлирини сиқиватқан балиларниң бири.

Растини ейтсам, Савутни көргөндө, жұға ичи-дикі иссиқ теним шүркүнүп көтти. Бир тәрәптин жұғамни қийматтим. Қанчә қылған билән дадамдин мирас болуп қалған жұға өмәсму! Амма муз үстидә шүмшәрәп жиғлаватқан Савутни көргөндө, чидалмидим.

– Мән жұғамни беримән, – дедим апам бағлап қойған потамни йешиветип. – Мә, кийгин! Амма билип қой, бу дадамниң жұгиси, паскина қилип, бир йерини житқиниңни көрсәм, тартивалимән.

– Немә, пүтүнләй беривәттиңму? – деди мениң йенимда турған балиларниң бири.

– Իә, пүтүнләй беривәттим, бәри бир бизниң өйдә уни кийидиган нечким йоқ. Апам менимү чоң болуп қалдиң дәйду.

Балилар мениң баш-айиғимға қарап қойди. Һәқиқәтән, өзәммү жигит болуп қалған едим...

2. Савутниң кәйпиятиға маслишидиған смайлікларни таллап елиңлар.

– күлкә;

– жиға;

– хапилиқ.

3. Шеирни һиссиятлиқ оқуылар.

Ким һәқиқий дост

Жәмшият Розахунов

Асим, Қасим, Алимжан,
Велемләр бир оқатти.
Тамақ ичәр ахчисин
Алим бүгүн йоқатти.

Тамақлинар балилар
Чоң дәм елиш болғанда.
Амма бүгүн Алимжан
Туруп қалди бир янда.

– Немишкә жим турисән? –
Дәп сориди Асимжан.
– Ахчам йоқ..., – дәп қисилип,
Жавап берди Алимжан.

– Немә, унтуп қалдицма?
– Яқ, өкәлгөн...
– Ундақта.

Бәлким чүшүп қалғанду? –
Деди Веләм шу вақта.

Деди улар: – Алимжан,
Сән өзәңгә болғин сақ.
Башқиларниң алдида,
Тәскү қолға қаримақ.

Чөттә турди Қасимжан,
Достлириға өкүнүп.
Кәлди Алим йениға,
Алған ненин тәң бөлүп.

4. Силәрниң һаятиңларда мөшүндақ вақиәләр йүз бәрдиму? Сөзләп бериндер.

5. Вәзийәтләрни йешиңлар.

1-вәзийәт:

Жөһөр жүмһурийәтлик көрүккә қатнишип, алдинқи орунға егө болди. Әтиси синипқа кириши биләнла: «Мән биринчи орунни алдим», – дәп вакириди. Синипдашлири Жөһөрниң утуғига шатланди. **Тапшуруқ:** Силәрниң һәрикитиңлар?

2-вәзийәт:

Чаңғу тейилиш билән шуғулланғиниға үч күн болған Алимжан достлириға: «Мән әтә дадам билән биргә тейилидиған болдум. Чаңғуни йеңи үгинип жүрсөммү, мәшиқләндүргүчим маңа рухсөт қилди», – деди. Балилар униңға тицирқап, гуман билән қариidi. **Тапшуруқ:** Силәрниң һәрикитиңлар?

3-вәзийәт:

Марат билән Семәткә «Яш техниклар» өмігидә самолётниң (учақниң) ұлгисини ясаш тапшурулди. Семәтниң ясиган ұлгиси һәммә балиларни қизиқтуруп, һәйран қалдурди. Марат қанчә тиришмисун, өзи ясиган ұлгигө көңли толмиди. **Тапшуруқ:** Балиларниң достлуғини сақлап қелиш үчүн қандақ мәслинәт беришкә болиду?

25

ҚУШЛАР – БИЗНИҢ ДОСТУМИЗ

1. Мақалниң мәнасини чүшөндүрүп көрүңлар.

Аққушни – етишқа, достуңни
сетишқа болмайду.

2. Мәтинни раван оқуңлар.

Көк көптәр

Машқар Гумеров

Нусипбек мундақ балаға қалимән дәп задила ойлимиған еди. Техи назирла өтрапида тирик жан йоқти. Өнді мана өзини төрт-бәш балиниң қандақ қоршавалғинини сәзмәй қалди. Уларниң арисидики choцираги кәлгән пети Нусипбекниң рогаткисини жулувалди. Қалғанлири муштумлирини түгүшүп:

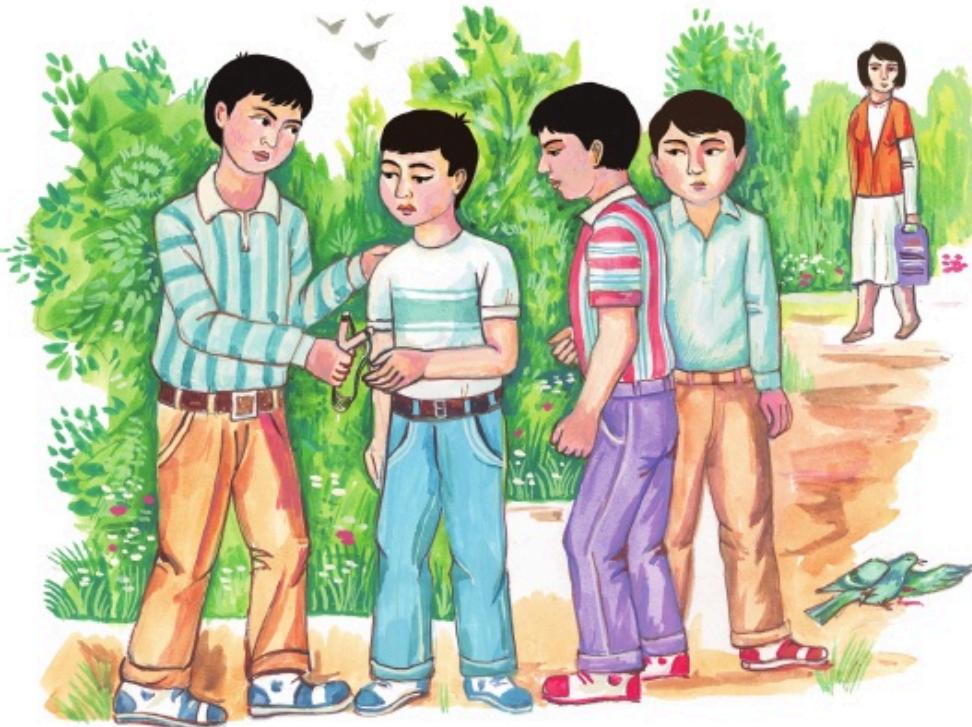
– Көптәрни немишкә атисөн?! – дәп һүрпи-йиши.

– Я-я... яқ ... мә-мә... мән... – дәвәтти қорқуп көткөн Нусипбек.

Шу мәһәл уларниң йенидин бир аял өтүп кетивататти.

– Йой, бу бизниң Нусипбекқы! Балилар, тохтап туруңлар. Бу немә иш зади? – деди һелиқи аял.

Натонуш балилар Нусипбектин икки-үч қәдәм чекинип, «әйнә көрүң!» дегендәк төвән қариdi.

Хошна аял билән көзи учришип қалған Нусипбекниң ақ-серік үзи қизирип көтти. Әнді уму алдида қанатлирини йейип, йәр бегирлап ятқан көк кәптәргә көз ташлиди. Құш көзини бир ечиp, бир жумиду. Інали бәкмү ечинишилик.

– Угалай! Немишкә аттиң? – деди аял. Нусипбек унчукмай, бешини саңгилитип тутивәрди. Балилар бир-биригә сөз бәрмәй, көргән-билгинини ейтишқа башлиди.

– Нусипбекниң бурун мундақ қилиғи йоқти. Әтималим, буни бир лөкчәк балидин үгәнгән охшайду. Нусипбек – мениң хошнам. Униң билән

кейин өзөм сөзлишимән, аписигиму ейтимән. Әнди тарқилиңлар! – деди аял.

Балиларниң ზоцираги аялдин Нусипбекниң исим-шәрипи билән оқуидиган мәктүвүни соравалди. Андин у ичишип, нимҗән кәптәрни қолиға алдидә, «жүрүңлар» дегендәк ағинилиригә ишарә қилди. Уларниң кәйнидин аялму кәтти.

Ялғуз қалған Нусипбек өтрапиға көз ташлап, дости Аймағанни издиdi.

Орни-изи йок!

Малик Мәһәмдинов тәржимиси

3. Мәтингиң вақиәни схемидиң үлгө бойичә тәһлил қилиңлар.

Мәтинг қәһриманлири	Немә қилди?	Силәрниң пикриңлар
Зиядә һәдә	Нусипбеккә болашти	Нусипбекни яхши йолға башлиди.
...

4. Нусипбекниң орнида силәр болсаңлар немә қилат-тинлар? Аймағанниң орнида болсаңларчу?

5. Балилар көк кәптәргә қандак ярдәм қилиши мүмкин?

6. Нусипбек билән Аймағанниң арисидиңи достлукқа өз пикриңларни ейтиңлар.

7. Нусипбек билəн Аймағанни тəсвиrləнлəр.

Нусипбек	Иккисигə ортақ нəрсə	Аймаған
...

8. Мəтинни рольларга бəлүп оқуңлар.

9. Мəтindiki кəк кəптəрниң ечинишилиқ һали йезилган қурларни тепип, тəкrapar оқуңлар.

10. Нусипбек билəн Аймағанға хас хислəтлəрни ейтип беринçлар.

11. Достуңларни тонуштуруңлар.

12. Ынкайиниң давамини хрестоматиядин оқуп, дəрисстə сөзлəп беринçлар.

13. Қандақ ойлайсилəр, Нусипбек немишкə ача яғачни сундурувəтти?

Натонуш – тонуш əмəс.

Лəкчəк – тəртivi начар.

Нимҗан – йерим җан.

Ишарə қилди – бəлгү бəрди.

Қуйруқни хада қилиш – қечиши.

Шу əснада – шу чағда.

Кари йоқ – чатиғи йоқ.

26

ЧОҢЛАРНИ ҢӨРМӘТЛӘЙМӘН

1. Қадирниң бешидин өткөнлөрни тиңшап көрәйли.

Сехирлик сөз

Пиримқұл Қадиров

Қадир дегендеген балиниң бешидин өткөнлирини сөзләп берәйли. У кочида қери бовайни иштирип өтүп кетипту. Бовай хапа болуп:

– Балам, немишкө қарап маңмайсөн? – дәпту.

Қадир:

– Өзәң қарап маң! – дәпту аччиғи билән. Бираздин кейин, автобусқа олтириш алдида, момайни иштириветип, өзи биринчи киравапту. Баш орунни көрүп хошал болуп, олтириവапту. Момай йенида өрө турупту. Һәммиси балиниң бу қилиғига һәйран болуп, әдәпсизлигини байқапту. Қадирниң достлири униздин чөтнәпту. Буни байқыған Қадир Исламниң йениға келип:

– Биллә ойнайличу, – дәпту.

– Апам қопал, әдәпсиз бала билән ойнимадегендеген, – дәп жавап берипту Ислам.

Нодәрниң өйигө берипту.

– Қөлгө биллә барайли, – дәпту Қадир.

– Сениң ағриғиң жуқумлуқ екән, сениң билән ойнимаймиз, – дәпту Нодәр. Қадир өзиниң ағриқ екәнлигини аңлат, бәк хапа бопту. У дәрһал дохтурханиға берипту. Ңелиқи кочида иштирип өткөн бовай дохтур екән.

– Сәндө қандақ ағриқ бар екәнлигини билимән, – дәпту у. – Сөн choңларниң сөзигө кирмәйсөн. Әгәр мениң мәслиһитимни тиңшисан, сақийип кетисөн, – дәпту.

– Дохтурханида ятимәнму? – дәпту Қадир.

– Яқ, – дәпту дохтур, – лекин кесилиң башқи-
ларға жуқуши мүмкин. Бу кесәлни өйдә сақай-
тишқа болиду. Мана мону дорини ал, – дәп қәғәзни
берипту.

Ақ халатлик аял:

– Бу дорини өзәң тәйярлишиң мүмкин, – дәпту.

Қадир қәғәзни ечиp оқуса: «Әдәплик болуш
керәк» дәп йезилған екән.

2. Силәр қандақ сехирлик сөзләрни билисиләр?

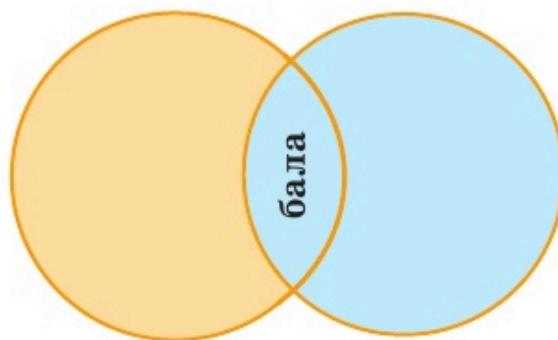
3. Уларни пайдилинип, диалог түзүңлар.

4. Әдәплик бала қандақ болиду? Әдәпсизчү? Схемини
дәптириңларға толтуруңлар.

әдәплик

әдәпсиз

5. Қадирниң достлири униңға «Сениң ағриғиң жу-
кумлук екән» дегендә немини нәзәрдә тутти?

6. Қандақ ойлайсиләр, Қадир өнди әдәплик бала бо-
ламду?

27

ХУЛАСӘ ДӘРИС. БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮК?

1. Өзәңларниң аиләңлар тогрилиқ «аилө дәригини» түзүңлар. Мевилиригө шу аилидикі адәмләргө «иллик ләвз» йезин්лар.

2. Өз аиләңлар билән дәм елиш күнини қандақ өткүзидигиниңларни «Яхши күн» намлиқ мәтингә ипадиләңлар.

3. Ишт, мәшүк тогрилиқ мәтинг ойлаңлар вә өзәңларниң бешидин өткөн вақиәни сөзләп бериңлар. Һайванларниң сиртқи көрүнүшини тәсвиirlәңлар. Улар немишкә силәрни өзигө жәлип қилиду?

4. Кимни һәқиқий дост дәп ейтишқа болиду? Тогра жававини таллап елиңлар.

- һәрқачан күлүп туридиған;
- тапшурукларни көчөргүзидиган;
- егер пәйтләрдө ярдәмлишидиган;
- биллә яшайдыған.

5. Савақдаш достуңлар билән «Кәл, әплишивалайли!» мавзусиға диалог түзүңлар.

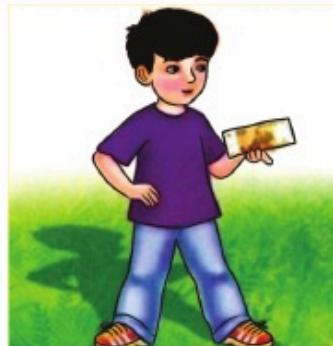
6. Жұмлиләрни оқуңлар, қайси пикир билән келишиләр, бәлгүләңлар.

- Мән достум билән хошаллиқниму, қайғуниму тәң бөлүшимен.
- Мән уялчақлар билән достлашмаймән.
- Мениңда немә болса, барлыгини достумға беримән.
- Һәтта достумниң пикри натоғра болсиму, мән униң билән келишимен.

7. Дәптириңларға дост, достлук һәққидә үч мақал йезиндер.

8. Өзәңларни оқуған мәтингләрдикі қайси қәһриманға охшатқан болар едиңлар?

9. «Йұз тәңгәң болғиче, йұз достуң болсун» мақали билән аяқлишидиган мәтинг ойлаңлар.

10. «Бизниң синип – инақ айлә» намлиқ альбом ясаңдар. Униң үчүн топларға бөлүнүңлар:

1-топ – 1-сентябрь тогрилиқ мәтинг үзіндіктерін, рәсимвелерни жиғиңдер.

2-топ – һәрбір савақдаш тогрилиқ 2–3 жұмлә үзіндіктерін, рәсимвелерни жиғиңдер.

3-топ – мәйрәмләр, экскурсияләр тогрилиқ үзіндіктерін, рәсимвелерни жиғиңдер.

4-топ – һәрхил рәсимвелерни сизиңдер.

Барлық материални жиғиң, тәһлил қилип, таллавелип, альбомға чаплаңлар.

5-топ – йәткән утуқлириңлар тогрилиқ қисқа мәтинг үзіндіктерін.

МЕНИҢ МӘКТИВИМ

Тонұшымиз

- мәктәп тоғрилиқ мәтингеләр билән;

Үгінимиз

- китаптиki мәтингеләрни тәһлил қилишни; кроссвордларниң җававини тепишни; кроссворд түзүшни;

Үгинишкә тиришимиз

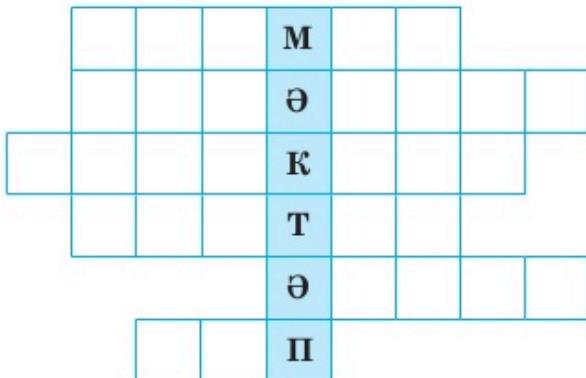
- пикримизни толуқ ейтеп, савақдаш достларға ярдәмлишишни.

28

МӘКТӘП – БИЛИМ ОЧИГИ

1. Кроссвордни йешиңлар. Тик қатарда чиққан сөзни үнлүк оқуңлар.

- a) Һөрмәт қилсаң, ... көрисөн.
- ə) ... нени татлиқ, һорунниң – жени.
- б) Һүнири йоқ кишинин, ... йоқ ишинин.
- в) Өқіл ... чиқиду, шехил таштин.
- г) Бұғұнки ишни ... қойма.
- ғ) ... билгічә, иш бил.

2. Мәтингни оқуңлар.

Бизниң мектәп

Малик Мәһәмдинов

Сәхәр. Қөп-көк асман шу қәдәр сүзүк. Йезимизниң тәрәп-тәрәпкә туташқан тереклик йоллирида балилар топ-топ болуп мектәпкә көлмәктә. Уларниң омақ чирайлирида күлкә жильтө қиласатты. Қизиқ гәп, шох күлкіләр әтрапни жаңландурувётти.

Мәктевимиз дәл-дәрәқ вә рәңму-рәң гүлләргө толған гөзәл баққила охшайду. Мәктәп нойлиси чирайлық кийингән балилар билән техиму гөзәл-лишип кетиду. Биз қәдирдан мұеллимләргө, худди қушлардәкчувурлишип, салам беримиз.

Мәктәпниң һәммила йери бизни сөйүндүриду. Бизниң мәктәпкө қараң: «Жириң! Жириң!» қоңғурақ челинди. Оқуучилар синипларға кирди. Дәрис башланди. Мәктәп ичи жим-житлиққа чөмди. Гоя дәрәқ йопурмақлири шилдирлаштын, қушлар сайрапштын, кепинәк вә һәсәл һәрилири учуштын тохтап, жим-житлиққа һәмдәм болуватқандәк қиласатты.

Тәнәпуста мәктәп ичи бирдинла жәнлинип кәтти. Савақдашларниң бәзилири нахша ейтип, уссул ойниди. Бәзилири ағамча тартишса, йәнә бәзилири қоғлашмақ ойниди. Қисқиси, хилмұхил оюнлар тәнәпус вақтими өҗайип көңүллүк қиливәтти. Йәнә техи йопурмақлар шилдирлап, қушлар бәс-бәстә сайрап, кепинәкләр пилдирлап учуп, бу хошал кәйпиятқа жор болди.

Мана бу бизниң мәктевимиз, мана бу бизниң билим бағчимиз, көңүллүк аилимиз!

3. Бу қандак күн?

4. Йеңи оқуш жили қайси пәсилдә башлиниду?

5. Мәктевиңлар һәккідә мәтин түзүнлар.

Мениң мәктевим ... қәвәтлик. Бириңчи қәвәттә ... бар. Иккінчи қәвәттә ... бар.

6. Мәктивицларниң қандақ болғинини халайсилөр?
Постер ясап, уни қоғдаңлар.

7. Мақалниң мәнасини чүшөндүрүп көрүңлар.

Оқусаң, атиғиң чиқар,
Оқумисаң – чатигиң.

Муәллим

Патигүл Сабитова

Муәллимимиз синипқа
Киргичә бәк күтимиз.
Сөзлөп бәргән савақни
Есимиздә тутимиз.

Ағрип қалсам, муәллим
Мени йоқлап келиду.
Еғир болса өһвалим,
Уни дәрру билиду.

Ялғанчи, қопалларни
Муәллим яман көрөр.
Тәртип-өхлақ үгән дәп,
Достлукни махтап жүрөр.

Мәктәп сөзигө синквейн йезиңлар. Үлгө:

Мәктәп
Йоган, егиз
Тәрбийиләйдү, билим беридү, йетәкләйдү
Бизниң мәктивимиз үч қәвәтлик.

Дәргаһ

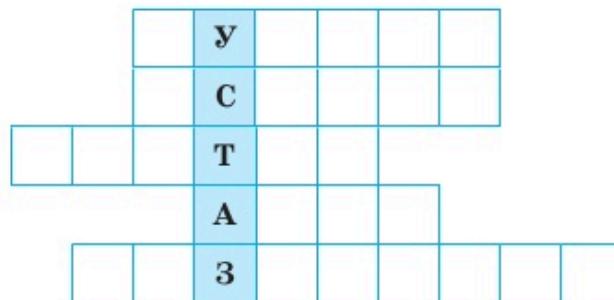
29

МӘСЛИҢӘТЧИМ – МУӘЛЛИМ

1. Кроссвордни йешиңлар. Тик қатарда чиққан сөзни үнлүк оқуңлар.

- а) Китап – билим
- ә) ... йоқниң тутами йоқ.
- б) Өқіл – яштин, әдәп –
- в) Билимлик ... – қанатлиқ құш.
- г) Оқуш – жиңнә билән қудук

2. Устазиңлар тогрилиқ сөзләп бериндер.

3. Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

Қизилгүл

Аблеким Һәсән

Муәллимниң бегиға,
Түйдурмай кирсәк дәймиз.
Деризиси тұвигө,
Қизилгүл тиксөк дәймиз.

Тиккән гүллөр өй болуп,
Шахлап көркөм бой тартса.
Гүлни көрүп муәллим,
Көңли яйрап, хуш болса.

Гүл яприги шамалда,
Шилдирлиган чағларда.
Бизни нахша ейтти дәң,
Бир йеқимлиқ аһаңда.

Ечилған hәр ғунчиси,
Құлқимиз дәп билгәйсиз.
Әжриңизгә билдүргөн,
Рәхмитимиз дегәйсиз.

Юлтуз кәтти уйқуға,
Сизму арам алғайсиз.
Пурап гүлниң һидини,
Шерин чүшлөр көргәйсиз.

4. Шеирниң бириńчи, иккинчи куплетлирини ядлавелиңдер.
5. Шеирниң өзәңдер яқтурған бир куплетини жүмлә шәклигө көлтүрүп йезиңдер.
6. Силәрниң өйдө гүл барму, бар болса, уни ким асрайду?
7. Қандақ гүлләрни яхши көрисиләр? Немә үчүн?

Қизилгүлләр ечилди,
Пурақ чечип туриду.

Гүлдин-гүлгө қонушуп,
Кепинәклөр жүриду.

8. Муәллим сөзигө синквейн йезиңлар.

Япрақ – йопурмақ.
Әжир – ишлигөн иш, хизмәт, әмгәк.

Қизилгүл

Камал Һасамдинов

Қизилгүлниң адәмгә нәқәдәр нәпис, йекимлиқ, мәнзирилик гүл екәнлиги тогрилиқ әмәс, униң шипалиқ хусусийитини ейтмақчимиз. Башқа шипалиқ гиялар охшаш, уйғур тибабәтчилигидә қедимидин мәлум. У асасөн соғдин болған африқларда ишлитилиди. Гүлидин елинған ширнисини толарақ иссиқтин болған қулақ, көз, баш африқлирида ишлитиду. Қурутулған гүлини қайнитип, чиш, еғиз африқлирида чайқаш үчүн берилиди. Гүлиниң өзи ни қайнақ суда дәмләп ичсө, жүрөк, өпкө, ашқазан, бегир, бөрөк, үчәйләр мустәһкәмлиниду.

9. Қизилгүлниң шипалиқ хусусийәтлирини ейтип беріңлар.

Мәнзирилик – кишигә яқидиган чирайлиқ, гөзәл көрүнүш.

Шипалиқ гия – африққа дава болидиган, саламәтликни яхшилайдиган өсүмлүк.

Мустәһкәмлиниду – пухтилиниду, яхшилиниду.

30

МЕНИҢ СИНИПДАШЛИРИМ

1. Мәтингни оқуңлар.

Өзәмни сайлаймән

Малик Мәһәмдинов

Қәйсәр синипимизниң тазилиқ һәйъити еди.
Алдинқи күни у башқа мәктәпкә йөткилип кәтти.

Бүгүнки синип жигинида муәллим йецидин тазилиқ һәйъитини сайлашни уқтурди. Кимни сайлаш керәк? Синип ичи жұмисип кәтти. Синипдашлар бир-биригә қаришатти. Жұръет аста орнидин туруп:

– Мән өзәмни сайлаймән, – деди.

Һәммә һәйранлиқта униңға тикилди. Муәллим униң үенинің келип, күлүмсиригендегі налда:

– Жұръет, ейтқинә, сән немишкә өзәңни сайлайсән? – дәп сориди.

Жұръет:

– Мән Қәйсәр билән йекин дост. У тазилиқни, әмгәкни сөйәтти, коллективқа көйүнәтти. Мәнму әмгәкни сөйимән, коллективқа көйүнимән, – деди.

Жұръетниң сөзи аяқлишиши билән, қизғин чавак челинди.

2. Жұръетни синипдашлири немишкә тазилиқ һәйъити қилип сайлиди? Қандақ ойлайсиләр?

3. Мәтингниң вақиәгә асаслинин, Жұръетниң тәриппләңдерлар.

4. Силәрниң синипиңларда паалийәтчан оқуғучилар барму? Улар тоғрилиқ немә ейталаисиләр?

Іәйъет – бирәр вәзипини орунлашқа сайланған киши.

Мәктәптиki қизиқлар

Жәмшият Розахунов

- Несавицни ишлимәй
Қандақ көлдиң, Нуралим?!
- Ахшам дадам меһманға
Кетиведи муәллим...

* * *

– Қанчә алдиң?
– Төрт алдим!
– Ярапсөнғу сөн бүгүн.
– Йеримини бирақта,
Алған едим тұнұғұн...

* * *

– Чуқурашмай туруңлар,
Өзи ейтар Гүлчимән.
– Бирәр қетим, муәллим,
Ейтайличу хор билән.

5. Нуралым мәктәпкә несавини немишкә ишлимәй кәпту?

6. Шеирдики «Йеримини бирақта, Алған едим тұнұғұн» дегендеген мисраларни қандақ чүшәндіңдар?

7. Силәрниң синипиңларда қизиқ вақиәләр болуп туралады? Сөзләп беріңлар.

8. Мәктәптиki қизиқ вақиәләрни йезип жүрүңлар. Башланғуч синип билән хошлашқанда ядидарға али- силәр.

Мақал

Әқил – тозумас тон,
Билим – тұгимәс кан.

ӘҢ АСАСИЙ ВӘЗИПӘ

- Мәтінни раван оқуңлар.

Әң асасий вәзипә

Жұмабай Қайранбай

Ишик ечилип, өйгө Әнвәр кирип көлди.

– Пүтти, мәсилә йешилди. Буниңдин кейин мектәпкө бармаймән. Оқушни билимән, йезишниму билимән. Әнди немә қилимән у йәрдә?

Аписи билән дадиси һәйран болуп, бир-биригә қарашти. Уларниң һәрқайсиси өз иши билән бәнт: аписи йезип олтириду, дадиси күндики адити бойичә деризиниң алдида бирнәрсиләрни сизиватиду.

– Бопту, оғлум, йешинип, дәм ал. Іерип қалғансән, – деди аписи.

Әнвәр бираздин кейин:

– Әтә берип, ишқа киримән, – деди.
– Ким болуп ишлигүң келиду? – дәп сориди аписи.

– Әң болмиғанда саңа охшаш дохтур болуп ишләймән.

– Үндақ болса, маңа келип, ярдәм қил. Иш көп.
– Немә қилишим керәк? – дәп сориди Әнвәр.
– Туму тегип, ағрип қалған адәмгә дора али-диган қәғәз йезип бәр.
– Қандақ язимән?

– Дора алидиган қәғәз латинчә йезилиду. Қандақ йезишни өзәң билишиң тегиши. Сөвәви, сөн дохтурғу.

– Яқ, маңа сениң ишиң яқмайду, – деди.

– Өнвәр, – дәп чақырди дадиси. – Немишкә екәнлигини билмәймән, мениң сизгиним дурус чиқмайватиду. Келип, маңа ярдәм қылғинә.

Өнвәр дадисиниң йениига кәлди.

– Хатасини тапалмайватимән, – деди дадиси.

Бала сизиқларға, чәмбәрләргә, өзигә чүшиник-сиз бирнәрсиләр сизилған қәғәзгә узақ қарап турдидә:

– Қолумдин кәлмәйду, – дәп жавап бәрди вә диванда олтарди. Бирақ узақ олтирип чидалмиди. Дәрисликлирини елип, дәрис тәйярлашқа киришти.

– Мүмкин өтә «5» алармән.

– Ярайсән, оғлум. Дурус. Һазир сениң әң асасий вәзипәң мошу – оқуш, – деди аписи. – Чоңқур вә өтраплиқ билим алмисаң, нечқандак қәсипни егиләлмәйсән.

2. Силәрниң асасий вәзипәңлар немә?

3. Чоңқур вә өтраплиқ билимни қәйәрдин алимиз?

4. «Мениң дәрисликлирим» мавзусиға мәтин түзүңлар.

5. Мәтингидиқи вақиәни схемидики ұлгә бойичә тәһлил қилиңлар.

Мәтин қәһриманлири	Немә қилди?	Силәрниң пикриңлар
Әнвәр		
Аписи		
Дадиси		

Билим – байлық гадайлашмайдыған,
Қарақчи вә оғри алалмайдыған.

Билиги соң бирни йеңәр,
Билими соң – миңни.

Билимлик киши озар,
Билимсиз киши тозар.

Билим – әқилниң чириғи,
Йоқтур йолниң жириғи.

Билим дегөн күч,
Илим – тұғимәс кан.

Тепишкақ

Қәвәт-қәвәт қети бар,
У һәммигә дост болар.
Һәрқандақ соалларға
Жавап беришкә тәйяр.

(К...н)

32

КИТАПТИН БИЛИМ АЛИМӘН

1. Мәтінни раван оқуңлар.

Төгө ұстидики китапхана

Персиялық алым Уазир Саһиб китапни бек сөйгөн адем екөн. Уазир Саһибниң сани миңдин ашидиган йоған китапханиси болупту. У дөлөт өрбаби вә hәrbий адем болған. Өмриниң тәң йери-мини ат үстидө, очук асман астида өткүзгөн. Уазир Саһиб йолға атланғанда, өзи билән мошу китапханисини елип чиқидекөн. Китапларни артиш үчүн, 400дәк төгө белүнгөн. Төгиләр йол бойи алфавиттөк тизилип маңаттекөн. Իә, китапханичилар болса, hәрқандაқ вақитта алымниң керәклик китавини тез тепип беридекөн.

(«Жил он икки ай» китавидин)

Китапханида

Өзәңларға на жәтлик китапларни елиш үчүн, китапханиға көлдиңлар дәйли. Бу йәрдә издигөн китапларниң бар-йоқлугини қандақ билисилөр?

Бирдин тәкчигө қарап, керәк китапни тепиш мүмкін әмес. Сәвәви, кичик китапханиларниң өзидө миңлиған, бәзибирлиридө йүз миңлиған китап туриду. Силәргө бу йәрдә каталог ярдәмгә келиду, униң карточкимирида китапниң макан-жайи йезилған. Униңда китапниң муәллипи, нами, чиққан жили, орни толук көрситилиду. Дәслөп

барғиниңларда китаплар тизими – каталог билән ишләшни билмисөңлар, новәтчи китапханичидин сорисаңлар болиду. Керәклик китапни тепиш үчүн, униң тогра намини, муәллипниң исим-фамилиясини билишиңлар керәк.

2. Китаплар қандақ тизилған, биливелиңлар (алфавит тәртиви бойичimu яки мавзулук бөләклөр бойичimu)?
3. Өзәңларға на жәтлик китапни қандақ таписиләр?
4. «Китапханиға сәяһәт» мавзусыға мәтин түзүңлар.

Китап – билим булиғи

Биз китаптын көп нәрсениң: Вәтинимиз вә униң тәбиити, яхши адәмләр билән уларниң әмгиги, хәлиқләрниң тарихи вә мәдәнийити тогрилиқ билимиз.

Шунинң билән биллә, китап – ишәшлик ярдәмчи. Китапни ишчи станок башқурушни үгиниш үчүн, йеза егилик әмгәкчилири терилғулуктинг мол носул елиш усулини билиш үчүн, дохтур адәмләр саламәтлигигә ярдәмлишиш үчүн, муәллим қандақ яхши оқутуп, тәрбийиләш үчүн оқуиду. Китап бизни қоршиған дүнияни яхши чүшинишкә ярдәмлишиду. Шунлашқа китапни алдиримай, чүшинип оқуш керәк.

5. Өзәңларниң сөйүмлүк китаплириңларни атаңлар.
6. У китаплар мәктәп китапханисида барму? Биливелиңлар. Уларни қандақ тепишкә болиду?

7. Савақдаш достуңлар билән пикирлишиңлар, немишкә китапни сирдаш дәп атаймиз?

8. Мәтингиди қайси пикир силәргө көпирек яқти? Дәптириңларға шу жүмлиләрни йезивелиңлар.

9. «Инсерт» усули арқылы дәптириңларға бәлгүләңлар:

«V» – билимән.

«-» – мән башқичә ойлиған.

«+» – бу мениң үчүн йеңилик.

«?» – мән чүшәнмидим.

Балилар билән алим (Мәсәл)

Икки бала келиветип, бир китап тепивалту. Бириңчи бала:

– Бу китап мениңки, немишкә десәң, мән сениңдин бурун көрдүм, – дәйду.

Иккинчи бала:

– Яқ, бу китап мениңки, немишкә десәң, мән сениңдин бурун йәрдин көтирип алдым, – дәйду.

Икки балиниң талаш-тартишиниң үстигә чүшкән алим уларға:

– Силәр хәт тонамсиләр? – дәпту. Балилар растини ейтип:

– Яқ, тонумаймиз, – дәпту. Шунда алим:

– Китап силәргө немигә керәк? Бу китапни мән алимән. Ким бурун оқушни үгәнсә, шуниңға беримән, – дәпту.

10. Балилар оқушни, йезишни биләмдү? Бу тогрилик мәтингидә немә дейилгән?

33

КИТАП ВӘ ҚӘЛӘМ

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Китап вә Қәләм

Иврайимжан Әхмәт-Сабир

Мунирәм китап дукинидин сетивалған йеци китавини өйгө әкелип, сиртини ақ қәғәз билән қапладап, дәрис тәйярлайдыған үстилигө қоюп, аписиға ярдәмләшкили һойлиға чиқип кәтти. Шуни күтүп турғандәк, үстәлдики Қәләм Китапқа:

– Китапжан, сиз кочида йүз бәргөн вақиәләрдин хәвәрдарсизду? Мән бая Мунирәмниң меһман болуп кәткән достлиридин бир яман бала тоғрилик ейтқан сөзлирини аңлидим, – дәпту.

– У қандақ бала екән, иним, сөзләң, тиңшай, – дәпту йеци Китап.

– Ейтишлириға қариганда, шәһәрниң четидә бир бала бармиш. Ата-аниси өз мәйлигө қоюп бәргини үчүнму яки өслидә шундақ өсүп қалғанму, у йекини билмидим, немила болса, кимгила дуч кәлсә, зәһәр сөзлирини чечип, уруп-соқуп, хапа қилиштин башқини билмәйдекән. Кочида уни көргөнләр қачидиган болушупту.

– Һәммә кишиләр мениңдин қачидиган болуп қелишти. Униңға сөвөп, маңа ейтқанлиримни елип бәрмәйсиләр, – дәп жиглап, көкәмилигини ишлитип, ата-анисини қийнайдекән. Мәктәптиму шуəһвал: қизларниң чачлирини партиларға бағлап,

янчуклириға пақиларни селип, уларни қорқутуп, тамашисини көридіған охшайду. Алидигини «2» баһа болсыму, ата-анисиға, муәллимләргә тоңлук қилип, зәһирини чачидекән.

Шундақ қилип, у бир мәлиниң хәлқигә арам бәрмәй, шохлук қилип жүргөндә, сехиргәр момай учришип қапту.

2. Окуш қураллири төгрилиқ бир вақиә ойлаңлар.
Уни дәптириңларға йезиңлар. Уларни жәнлиқ дәп пәрәз қилиңлар. Улар немә һәкқидә сөзлишиши мүмкін?

3. Чөчәкни рольларға бөлүп оқуңлар.

Қәләмуч

Жәмшият Розахунов

Қәләмсапниң учида
Кичиккинә учи бар.
Униң билән йезилған
Сөздә аләм күчи бар.

Қәләмұчтың пүтиләр
Достқа салам хетимиз.
Йол үшмигән йәрләргө
Униң билән йетимиз.

Көп хисләт бар унинда,
Билинмәйду қарисаң.
Бәзән кичик заттиму,
Зор құдрәт бар айрисаң.

Өчәргүч

(Мәсәл)

Аблиз Һезимов

Кериндашниң хатасини,
(Тартип жәбир-жапасини).
Өчирип йоқ қилимән дәп,
Көңүлни ток қилимән дәп.

Өчәргүч упирап кетипту,
Жанлири хорап кетипту.
Бирақ шуси яман, адаш,
Уни билмәйду қериндаш.

4. Топқа бөлүнүп, қәләм, китап, өчәргүч сөзлиригө
синквейн йезиндер.

Китап – билим булиғи

Ташполат Намәтов

– Қизиқмекән китавин,
Неманчилда оқыйсән?
Өзәңчила ғудуншуп,
Шеирларни тоқуйсән!

– Китап аңни өстүрәр,
Китап – билим булиғи.
Билим билән өлчинәр,
Адәмләрниң ұлұши!

– Муәллиммү китапни,
Оқумисаң болмайды

Дегөн, – ичип-йегөнгө,
Адәм көңли толмайду!

5. Шаир китапни немигө охшитиду?
6. Адәмләрниң наяттики үлүши немә билән өлчини-декән?

Икки китап
(Кекайә)

Мухамеджан Етекбаев

Бир йолувчи икки китап тепивалди. Бириң-чисиниң қелинлиги икки ғерич. Иккінчisi сә-рәңгидәк кичик вә непиз. Бовай икки китапни та-разига селип өлчиdi.

Бовай бешини чайқап:

- Сени язған ким, Чаң китап? – дәп сориди.
- Мени бир еzlөңгү, милжың адәм язди. Ол-тардидә, ойыға көлгөнни язивәрди, – деди.
- Сеничу, сени ким язди, Кичик китап?
- Мени данишмән киши язди. У көп жил әмгәк қилип, сөзниң есилинила хәткә чүшәрди, – деди.
- Мана, әнді чүшәндиңму? – деди бовай йолув-чыға. – Мону китапта данишмән, өқиљлиқниң есил сөзи бар. Һә мону китапниң ичи болса, толған қу-руқ сөз. Шуңа йеп-йеник. Мәнасиз сөзниң қандак салмиғи болсун!

1. Мәтингни раван оқуцлар.
2. Йолувчи қандақ китапларни тепивалди?
3. Бовай кичик Китапни немишкә салмақлық деди?
4. Мәтингдин қандақ хуласә чиқиришқа болиду?

34

ПАРТИНИЦ НАЛИСИ

1. Мәтинни раван оқуцлар.

Партиниң налиси

(Чөчәк)

Алдинқи парта билән Артқи парта учришип қалди.

– Әһвалиң қандак? – деди Алдинқи парта. – Немә болуп кәткәнсән? Қеридиңму немә?

Іәқиқәтәнму, Артқи партиниң үзи адәм көргүсиз еди. Іәр түрлүк йезиқлар, рәсимләр...

– Сорима, достум, – деди у хижаләт болуп. – Сән маңа қариганда бәхитликқу.

– Іә, немә болди?!

– Немә болатти, икки кәпсизни апирип олтарғузуп қойди. Қилмайдигини йоқ, дәристә теч олтармайду, қәғәз аздәк, үзүмгә язиду. Қаригина, уларниң қылған ишини...

Дости уни аяп кәтти.

– Хәп, бу шүмтәкләрниң қилип жүргинини қара, – деди Алдинқи парта.

– Іәрмәтләш қени? Бир минутму теч олтармайду. Бир күни бәл омуртқам үзүлүп чүшүп қалмиса болаттиғу, дәп қорқуп жүримән.

– Өзәңму қизиқсән, бу азапларға қандак чидап жүрисән?

– Чидимиғанда қандак қилимән? – дәп көз яш қилди Артқи парта.

Бир күни һелиқи икки балини Алдинқи партиға олтарғузди. Шу күндин башлап, дәрис тиңшап, теч олтиридиған болди.

– Қандақ? – дәп махтанди Алдинқи парта достыға.

– Яхши, – деди Артқи парта. – Мошу сениң қандақ сехириң бар?

Униң «сехири» монунинда еди: муәллимниң ұстили билән хошна туруши.

2. Алдинқи партиниң Артқи партиға: «Немә болуп көткәнсөн? Қеридиңмұ немә?» дегендеген сөзлирини чүшәндүрүп көрүңлар.

3. Алдинқи партиниң қандақ сехири бар? Қандақ ойлайсилер?

4. Мәтін немишкә «Партиниң налиси» дәп аталған? Униңға йәнә қандақ мавзу қоюшқа болиду?

5. Дәптириңларға Алдинқи вә Артқи партиларниң кәйпиятини билдүридиған смайликларни селиңлар.

6. Силәрниң синипиңларда немиләр бар? Уларни қандақ құтисиләр?

7. Синип қаидисини түзүңлар.

- а) дәрисни диққет билән тиңшаңлар.
- ә) бир-бириңларға ярдәмлишиңлар.
- б) ...
- в) ...
- г) ...
- ғ) ...
- д) ...

Налә – гөм-қайғу, дәрт-әләм.
Кәпсиз – гөп аңлимайдыған.

Сиз аңлиғанму?

Қизиқ, партини ойлан тапқан ким?

Даңлиқ россиялик кәшпиятчи Ф.Ф.Эрисман 1870-жили партини кәшип қилди. Ү авал бир орунлуқ мәктәп партисини яси迪.

Эрисман кәшип қилған парта оқуучинин ғибадатхана, оқушылық, оқушылық, рәсім сизишиға бек қолайлық.

Кәшпиятчи – бирәр нәрсени ижат қилғучи, кәшип қилғучи.

Сиз аңлиғанму?

Партида дурус олтириш керәк. Шу чағда оқуучинин дүмбиси ағримайдыған болиду вә асан нәпәс алиду.

35

КЕЙҮМЧАН ҺӘМРА

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Көйүмчан Һәмра

Патигүл Сабитова

Бир күни ағинәм Һәмра билән мәктәпкә кетип бараттуқ. Йолниң оттурисида сумкилири бир яққа, китап-қәләмлири башқа яққа чечилип кәткән бир кичик балини көрүп қалдуқ. Буни көргөн Һәмра сумкисини маңа тутқуздидө, жүгрөп шу балиниң йениға көтти. У балиниң қәләмлирини жиғиштуруп, сумкисини униң қолиға тутқуздидө, қолидин йетиләп, мениң йенимға көлди.

– Коцидин өткәндө, сумкини чиң тут. Машинаға қарап өтүш керек. Болмиса, машина астида қалисөн, – дәп уни йолға селип қойди.

Андин биз мәктәпкә жүгрөп кәттүк. Синипқа киргәндө, муәллим:

– Һә, немишкә кечиктиңлар? – дәп сориди.
– Мән әмәс, мону, – дедим мән гепимни тұзғирәк ейтальмай.

Синипта олтарған балиларниң һәммиси мени заңлиқ қилип күлүшти. Аңғичә Һәмра:

– Растаның, буниң кәч қелишиға мән сәвәпчи. Йолда бир иш билән тутулуп қалдуқ, – деди. Муәллимму узақ сорап көтмидидө, журналға бәлгүләп қоюп, олтиришқа рухсәт берди.

Мәтингиди вақиәни схемидики үлгө бойичә тәһлил қилиңдер.

Мәтингиди қандақ атилиду?	Мәтингиди муәллипи ким?	Мәтингиди қәһри- манлири	Немә қилди?	Силәрниң пикриң- лар

Іәмра билән ағинисини селиштуруңдар.

Іәмра	Иккисигә ортақ нәрсә немә?	Ағиниси

Өзәңлар һәккүдә сөзләп бериңдер.

	Мәктәпкә	Мәктәптин
Қачан келип, қайтисән?		

Ойлинип, жавап бериңдер.

Дәристин кейин апаңни күтүп тураттиң. Йоған, чирайлиқ машинида кәлгән адәм саңа:

– Мени дадаң әвәтти. Жұр, өйүңгө йәткүзүп қояй, – деди.

• Сениң һәрикитиң?

2. Мәтингиди вақиә силәрдә қандақ кәйпият наисил қилди? Уни смайликлар билән бәлгүләңдер.

– күлкә;

– хошаллық;

– хапилик.

3. «Синквейн» усули арқилик Һемра һәккидә йезиңдар.

4. Силәр наятынларда шундақ вақиәләргө дуч болдуңларму? Савақдаш достлириңларға сөзләп бериңлар.

Инақ тошқанлар

(Чөчәк)

Орманлиқта бир қув Тұлқө яшатти. У бу йәрдә яшайдыған Тошқанларға һеч арам бәрмәтти. Бир күни қери Тошқан:

– Достлар, биз көп. Тұлқө болса ялғуз, бир қорқутуп көрәйличу, – дәпту.

Бу пикиргө һәммә Тошқанлар қошулди. Улар бир чатқаллиқниң түвигө йошурунди. Тұлқө үеқинласп кәлгендә, Тошқанлар һәммиси тәңла: «Йоқал бу йәрдин!» – дәп вақиравши. Тұлқө қорқуп, өз-өзигә деди:

– Uh! Қорқуп кәттим, бу йәрдә бир жиртқуч найван бар охшайду, мени йемәкчи. Униң авази-чу, қандақ қорқунучлук, һә?

Шуниндін кейин қери Тұлқө орманлиққа кәлмәйдиган бопту.

1. Тошқанлар Тұлкини қандақ қорқутти?

2. Силәрдә тошқанлар барму?

3. Уларға қандақ ғәмхорлук қилисиләр?

4. Тошқан, тұлқө тоғрилиқ қандақ чөчәкләрни оқудуңлар? Қандақ мультфильмларни көрдүңлар? Сөзләп бериңлар.

36

МӘКТӘПТИКИ ҒӘМХОРЧИЛАР

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Кәчүрүм

Роза Әбдиқадирова

Турсун мәктәптин көңүлсиз қайтти. Үн-тұнсиз олтирип, тамиғини ичти. Бир вақитта:

– Апа, һелиқи бизниң кочини сұпүридиған бовай дохтурханиға чүшүп қапту, – деди.
– Һә, бу дуния дегөн тилсиз дүшмән екөн. Қурал-жабдуқларни қойидиган қойминиң үстини ясаймән дәп жиқилипту. Откөн шәнбидә иккүч оқуғучи қойма үстидики қара қәғәзни житип, ичигө чүшүпту. Қоймидин сұпүргиләрни алған охшайду. Бәңвашлар тәртипсизлик қылгичә, сорап алған болсичу.

Шундақ дәп, аписи ишиға маңди.

– Апа, тиллимамсиз? – деди Турсун.
– Немә үчүн? Икки елип қалмғансән?
– Яқ, икки алмидим. Униңдинму яман ... мәннүү шу балиларниң ичидә болған едим... Һойла сұпүридиған бовайға барсам дәймән. Өһвалини билип, кәчүрүм сорап кәлсәм.

– Хәп, һәй, бәңваш балам. Өдәпсизлик қылған екәнсиләр, әнди силәрниң берип, кәчүрүм сориғиниңлар дурус. Бовайниң жүрөк ярисига бир соғави тегөр, – деди аписи вә ишиға кәтти.

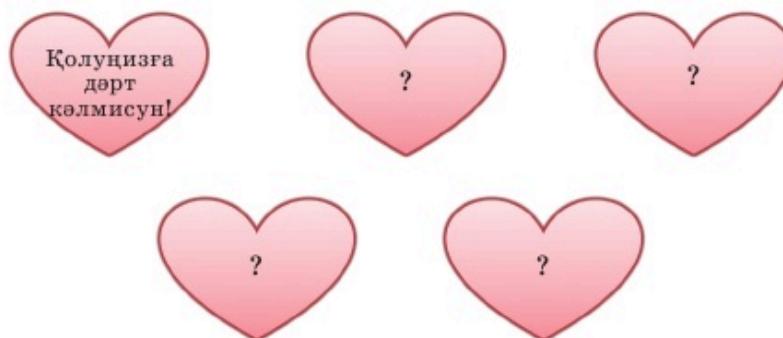
Турсун һойла сұпүридиған бовайға барди.

– Бир хаталиқ кетипту. Ычқиси йоқ, һәммидин хатариңларни чүшәнгиниңлар яхши. «Көл беліксиз болмас, адәм хатасиз болмас» дегән, – деди бовай.

2. Мәтингиди мақалниң мәнасини чүшәндүрүңлар.
3. Мәтиндидин бовайниң сөзини төпип, үнлүк оқуңлар.
4. Турсунниң иш-паалийитини «башмалтақ» усули арқылы баһалаңлар.

5. Силәрниң мәктивиңларда ким нойла тазилайды? У адәмгә қандақ «иллик ләвз» ейтқан болаттиңлар? Йәнә кимләр ишләйдү? Уларға жүригиңлардин чиққан тиләклириңларни «жүрәкчиләргө» йезиңлар.

6. «Өзини билгән хар өмәс» дегән мақалниң мәтингә мунасивити барму?

37

ХУЛАСӘ ДӘРИС. БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮК?

1. Немини тәйярлаймиз, бирақ йемәймиз?

2. Савакдаш достуңлар билән тепишмақлар китавини тәйярлаңдар. Тепишмақларни алфавит тәртиви билән орунлаштуруңлар. Жағавини рәсимләр арқылы көрситілділар. Мұқависини ясап, китапниң мүәллиппири билән намини йезип қоюңлар.

3. Рәсимләргә қарап, икки мәтинг түзүңлар.

4. «Құн шолиси» оюни. «Мениң мәктивим» дегендә көз алдиндарга немиләр яки кимләр келиду?

5. Дудуқлимай, тез оқуңлар.

Балилиқ балдәк татлиқ,
Бал балилиқтәк татлиқ.

МЕНИҢ ТҰҒУЛҒАН ӘЛКӘМ

Тонушимиз

- Вәтән төғрилиқ мәтиналар билән;

Үгинимиз

- мәтиналарниң асасий мәнасини мақал билән аяқлаштурушни;

Үгенишкә тиришимиз

- Вәтән һәққидә кроссворд түзүшни, шеир йезишни.

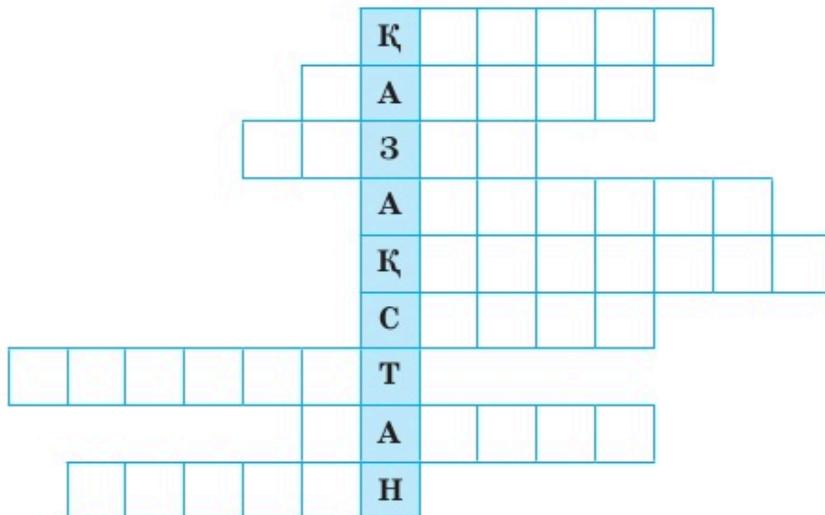
38

ТҰҒУЛҒАН ЕЛИМ – ҚАЗАҚСТАН

1. Кроссвордни йешиңдер. Тик қатарда чиққан сөзни үнлүк оқуңдар.

- a) Жұасур болсаң, жәңгө кир,
Намиң ... әлдә.
- ә) ... ишқа қар яғар.
- б) Аз ..., көп ишлө.
- в) ... көрки – әдәп.
- г) Билимлик адәм – ... қуш.
- ғ) ... билиш әйип әмәс.
- д) Жұапа тартмай, ... йоқ.
- е) Атаңниң балиси болғичә,
Әлниң ... бол.
- ё) ... билгинини ишләйду,
Билмигөн бармигини чишлиләйду.

2. Мәтінни раван оқуңлар.

Тұгулған елим – Қазақстан

Илахун Жәлилов

Вәтән – сениң түгүлған йериң, ата-анаң, уруқ-туққанлириң, достлириң вә өзөң яшаватқан елиң.

Бизниң Вәтинимиз – Қазақстан. Униң пайтәхти – Нур-Султан шәһири.

Қазақстан – соң мәмликәтләрниң бири. Қазақстанлиқтар өз Вәтинини сөйиду, пәхирлиниду. Қазақстан – көп өсирлик узақ тарихи бар наһайити бай әл.

Елимиздә пайдилиқ қезилмилар мол. Жұмһурийәтниң жәнубида гүрүч, қәнт қызылчиси, пахта, үзүм, қоғун-тавузлар вә түрлүк шипалиқ гиялар өстүрүлиду. Шималида ашлық яхши өсиду.

Қазақстан – ашлыққа бай өлкә. Ашлық – Вәтән байлиғи. Сөвөви, адем һаятиға өң алди билән нан керәк. Ашлық әмгөк билән вұжутқа келиду.

Һазир Қазақстанда достлуғи, инаклиғи ярашқан көплигөн милләт вәкиллири яшайду.

Қазақстан Жұмһурийити 1991-жили өзинин мустәқиллигини алды. У бүгүнму дүния йүзининде көплигөн мәмликәтлири билән достлук мұнасивет орнатқан, пүткүл аләм тонуған әлгө айланди.

Қазақстан Жұмһурийитиниң миллий рәмзлири: Туғи, Герби, Гимни бар.

Силәр, балилар, мустәқил Қазақстанниң өң яш өзимәтлири. Шуңлашқа өз йериңлар билән елиңларни ата-бовилириңлар охшаш қәдирләш-

кә, сөйүшкә, һимайә қилишқа тегишлик екәнлигиңдарни дайим ядиңларда тутуңлар.

3. «Туғулған елим – Қазақстан» дегендеген ибарини қандак чүшинисиләр?
4. Немишкә ашлиқни Вәтән байлиғи дәймиз?
5. Қазақстан қачан мустәқиллик алды?
6. Қазақстан Жұмһурийитиниң рәмзилиригө немиләр ятиду?

Ана Вәтинин – алтун бөшүк.

Вәтини йоқ адәм – авази йоқ булбұл.

7. Мәтингенни раван оқуңлар.

Гүлләңгән Вәтән

Вәтенимиз ихтисади суръетлик риважланмақта. Йеци-ьеци карханилар селиніп, өз мәхсузатини чиқармақта. Пайтәхтимиз Нур-Султанда қурулуш металл материаллирини ишләпчи-қиридиган, йолувчилар вагонини қураштуридиган «Тулпар Талъго», ашлиқ йетиштүридиган «Цесна-Астық» концерни, тикучақ қураштуридиган заводлар бар.

Елимиз пайтәхтигө Назарбаев Университети, Л.Гумилёв намидикі Евразиялық университет, Қазақ миңлий сәнъет университети, С. Сейфуллин намидикі Қазақ агротехникилық университети вә башқа көплигөн алий оқуш дәргандалири жайлыш-

қан. Мундақ завод, фабрика, университетлар Вәтенимизниң һәммә шәһәрлиридә паалийәт елип бармақта.

8. Вәтенимиз пайтәхтидә қандақ завод, фабриклар бар?

9. Нур-Султан шәһиригә жайлашқан алий оқуш орунлирини атаңлар.

10. Алмута шәһиридики завод, фабрика, алий оқуш орунлири һәкқидә сөзләп беринлар.

Сүръетлик – тез, чапсан.

Риважланмақта – гүлләнмәктә, тәрәкқий қилмақта.

Қазақ ели

Назим Искәндәров

Қазақ ели – Вәтенимиз,
Бир туғулдуқ, биллә өстүк.
Қәлбимиздә яшнап күлүп,
Қанат қақти мәңгү достлук.

Қазақ ели, сениң билән,
Йәткән утуқ әркимиз бир.
Құрәшләрдә қол тутуштуқ,
Достлук дегән шәртимиз бир.

Сениң билән чәксиз ятқан,
Тағил түзләң йеримиз бир.
Ақ дәстихан, гирдә билән,
Ичкән чай вә ненимиз бир.

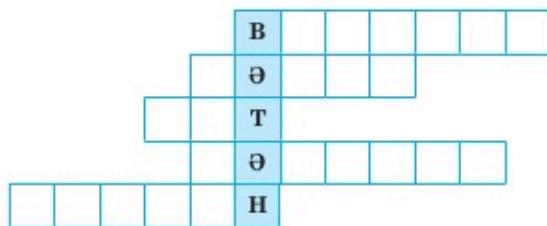

ВӘТИНИМНИ СӘЙИМӘН

39

1. Кроссвордни йешиңлар. Тик қатарда чиққан сөзни үнлүк оқуңлар.

- а) Китап – ... дост.
- ә) Ана қәлби –
- б) ... ишиги кәң.
- в) Бирлик йоқ өйдө, ... йоқ.
- г) ... ишқа қар яғар.

2. Вәтән сөзини башқычә йәнә қандак ейтишқа болиду?

Әң әһмийәтлик сөз

Дуниядики әң гөзәл нәрсә әзиз Вәтәндур. Йәрбір адемниң Вәтини бар. Адәм өз Вәтинини сейиду. Өзи туғулған жутни сейиду. Униң кәң даласини, орман-тоқайлирини, егиз тағлирини, чирайлиқ шәһәрлирини, бәрикәтлик йезилирини яхши көриду.

Вәтәнни Аниға қияс қилимиз. Шуниң үчүн Ана – Вәтән, Ана – Йәр, Ана – жут дәп атаймиз.

«Ана жутуң аман болса,

Рәңгі-роюң саман болмас», – дегөн мақал бекар ейтилмиған.

Вәтән

Мирзәхмәт Меримов

Вәтән дегән немә у?
Вәтән – иссиқ өйүмиз.
Вәтән дегән гөзәл бағ,
Әшу бағниң гүли биз.

Вәтән дегән немә у?
Туққан ана жутумиз.
Вәтән дегән кәң дала,
Униң ялқун оти биз.

Жұтумизниң паянсиз
Ятқан дала, тұзлири.
Биз үчүн әзиз униң
Һәрбір гия-гүллири.

Вәтән дегән немә у?
Вәтән – улук елимиз.
Қазақстан – бизниң Вәтән,
Анимиз дәп сөйимиз.

3. *Вәтән* сөзигө синквейн йезиндер.

4. Шеирға бағылар рәсими сизиңдер вә уни қоғдаңдар.

Булбул чимәнни сейәр,
Адәм – Вәтәнни.

Баг мевиси билән ават,
Жұт – адими билән.

40

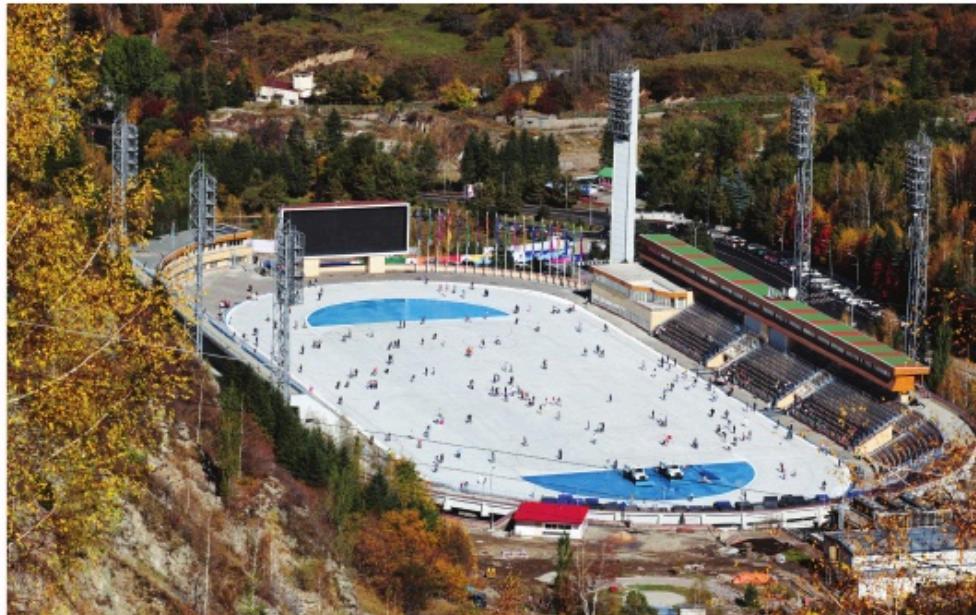

СПОРТ ВӘ ТУРИЗМ

1. Мәтингни раван оқуңлар.

Спорт вә туризм

2011-жили Қазақстанда Азия оюнлири болуп өтти. Бу тәсадиipi өмәс, өлвәттә, чүнки елимиздә қишилик спорт түрини төрөккүй қылдурушқа аланидә көңүл бөлүнгөн. Мәсилән, 1950-жилларда Медеу тағ chatқилида спорт комплекси селинған еди. «Медеу» дәп атилидиган бу комплексниң умумий мәйданы 10,5 миң м².

Қазақстан қишилик спорт оюнлириниң асасий комплекслириниң бири – «Чимбулақ». Бу дәмелиш орни Или Алитегининде чатқилида орунлашқан.

Бу йәрдә май ейидин ноябрь ейигичә қар ятиду. Һәрбир чаңғу йолида асма ағамча йоллар бар. Һәр жили бу йәрләргә дәм елип, саламәтлигини яхшилаш үчүн миңлиған турист келиду.

Елимиздә туризм саһаси бәк чапсан тәрәккүй қилмақта. Чәт өллик меһманлар Вәтинимизниң көркем йәрлирини зиярәт қилиду. Туристлар Нур-Султан, Алмута шәһәрлири билән Шәрқий Қазақстан, Жәнубий Қазақстан вә Фәрбий Қазақстан вилайәтлиригә пат-пат бариду.

Әхмәт Ясавий мәқбәриси, Тамғалидики ядикарлиқтар вә башқыму тарихий жайлар дайим елимиз меһманлириниң диққитини өзигә тартиду.

(«Балдырган» журналидин)

2. 2011-жили Қазақстанда қандақ спорт мусабиқиси болуп өтти?

3. Елимиздики даңылқ спорт комплекслирини атаңлар.

4. Қандақ қишлиқ спорт оюнлириниң түрини билисиләр? Уларни атаңлар.

5. Туристлар елимизниң қайси шәһәрлири билән вилайәтлирини зиярәт қилишни яхши көриду?

Көркем – чирайлық, гәзәл.

Мәқбәрә – мазар, комплекс.

Ядикарлық – тарихта қалған нәрсиләр; қедимий замандын сақлининп қалған яднамиләр.

ЭКСПО-2017

1. Мәтінни раван оқуңлар.

ЭКСПО-2017

ЭКСПО-2017 Хәлиқара ихтисаслаштурулған көргөзмисини Вәтинимиз еришкөн соң ғәлибә де-йишкә болиду. Бу көргөзмини Нур-Султан шәһиридә өткүзүш – Қазақстанниң асасий лайиһи-лириниң бири. Мундақ зор тәдбирни елимиз пайтәхтидә өткүзүш тогрилиқ тәшеббус Түнжә Президентимиз Нұрсултан Әбиш оғли Назарбаевқа тәэллук.

ЭКСПО-2017 көргөзмисиниң асасий мавзуы – «Келәчек энергиясы». Бу дегинимиз «Йешил их-

тисатни» тәрәкқий өткүзүшкө беваситә тәсирини тәккүзидиган йеңи технологияләр билән инновацияләрни қоллаштур. Бу көләмлик мавзу әң илгәр дуниявий энергия сақлаш технологиясини, бүгүнки энергия мәнбәлирини пайдилиништа йеңи илим-пән нәтижилирини қоллинишқа имканийәт бериду.

ЭКСПО–2017 Хәлиқара ихтисаслаштурулған көргәzmә 2017-жилниң 10-июнидин 10-сентябрьгүчө давамлашти.

(«Fүнчә» журналидин)

2. Елимиздә 2017-жили қандақ муһим вақиә болди?
3. ЭКСПО–2017 көргәzmисини өткүзүш кимниң тәшәббуси?
4. «Келәчәк энергияси» дегинимиз немә? Оюңларни ейтип көрүңлар.

Ихтисаслаштурулған – лайиқлаштурулған, мувапиқлаштурулған.

Мәнбә – бирәр нәрсә елинидиган, чиқидиган жай.

Тәдбир – чарә, амал.

Тәшәббус – бирәр ишни башлашқа дәвәт қилиш.

Түнҗә – биринчи, дәсләпки.

Тәэллүк – қарашлиқ, тәвә, мәнсүп.

42

ӨЗ МАКАНИМ ЯХШИ

1. Мәтингни раван оқуцлар.

Кимниң макани яхши?

Сәкен Жұнисов

Бир күни Пақа, Чашқан, Чүмүлө үчи кимниң яхши макани, қолайлық жайи бар екәнлигини билмәкчи болуп, йолға чиқипту.

Пақа сәкрәп, Чашқан йорғилап, Чүмүлө өмлөп узақ манди. Талай ойман-choңқур, идир-дөң артта қалди.

Ахири улар кичиккинө көлчәккә дуч кәпту. Көлчәк өтрапидин сесиқ пурақ келип туриду. Әттө бир пути билән ғадийип турған Қутандын башқа бу өтрапта нечнемә көрүнмәйду.

— Дуниядикі өң қолайсиз жай мошу йәргү дәймән, пуриги қандақ сесиқ, көңлүң ахтурулиду, — Чашқан шундақ дедидә, бурнини пүрүштүргөн на尔да Қутанниң қешиге келип:

— Қутан, Қутан, йәр йүзидә кимниң макани яхши, кимниң жайи қолайлық?
— дәп сориди.

Қутан бойнини тәкәббурлуқ билән буридидә, Чашқанни сөкүшкә башлиди.

— Шуму гәпму?! Өң яхши макан, қолайлық жай мошу йәр өмәсму! Пуриги қандақ яхши! Сүйи

қандақ татлиқ – йәр тетииду. Патқиғи қандақ юмшақ – һөкүкій май патқақ, – дедидә, учуп берип, көлчөкниң нериқи тәрипигө қонди.

Пақа, Чашқан, Чұмұлә йолини йәнә давамлаштурди. Улар чиңқи чүштө у чети билән бу четигө көз йәтмәйдиган бепаян түзләңгө – далага йетип көлди. Күн һүпүлдәп туриду. Иссик.

Келин көдәдин башқа көләңгө болғидәк пана йоқ. Пақиниң тамиги қуруп, арами қачти.

– Дуниядикі өң қолайсиз жай мошу йәргү дәймән, немә дегөн иссиқ, – дәп еғир нәпәс алды у. Көдәниң түвидә мөкүп олтарған Торғай буни аңлидидә, «пур» қилип асманға көтирилди.

– Дуния йүзидә мениң маканимдин яхши, мениң орун-жайимдин қолайлық нечнәрсә йоқ, – дәп егизләп учуп көтти.

Пақа, Чашқан, Чұмұлә йәнә илгирилиди.

Малик Мәһәмдинов тәржимиси

2. Чашқанға яқмиған йәр Қутанға немиси билән яқиду?
3. Мәсәл қәһриманлириниң угилири қандақ дәп ойлайсиләр? Тәсвирләп бериңлар.
4. Мәтингиди ахирқи жұмылни үнлүк оқуңлар.
5. Мәтингиди бөләктин ибарәт? Һәр бөләккә мавзу қоюңлар.
6. Силәрниң туғулған елиңлар, жутуңлар немиси билән яқиду? Мәтингиди қәһриманлири охшаш өз йериңлар тоғрилиқ пикриңларни ейтىңлар.

7. Іекайиниң давамини хрестоматиядин оқуңлар.

Тәкеббурлук – өзини choң тутуш,
накавурлук.
Көдө – қомуч аилидаш өсүмлүк.

Пақа

Илия Бәхтия

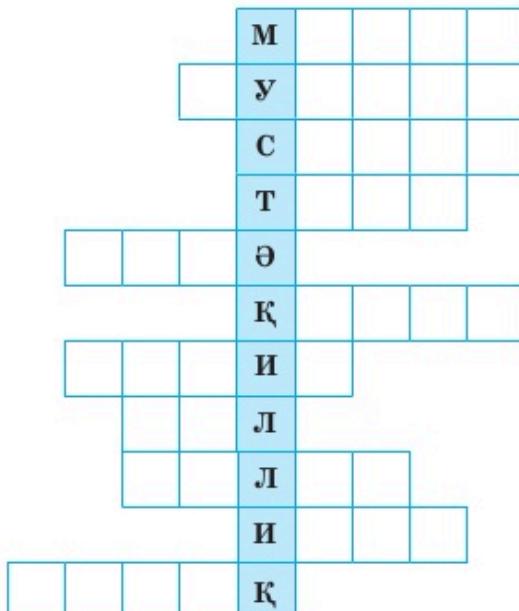
– Пақа, пақа!
– Вақ-вақ-вақ!
– Жұрген йериң лай патқақ.
Пақиләшниң ичиңе,
Вақилдайсөн кечидө.
Йә йеқимлиқ үнүң йоқ,
Йә йеқимлиқ түрүң йоқ.
Ағзиң йоған очақтәк,
Болсаң еди қочақтәк,
Шунда маңа яқаттың,
Дост кирип мән бақаттим.
– Бақмаяқ қой, вақ-вақ-вақ,
Дост кирмәймән, яқ-яқ-яқ.
Жұрген йерим, раст мениң,
Көк пақиләш, лай-патқақ,
Мән чирайлиқ, мән аппақ.
Апам мени маҳтайду,
Достлиримму яқлайду.
Үнүм яхши, вақ-вақ-вақ,
Мән сораймән мөшундақ.
Сән дегендәк сәт әмәс,
Мән чирайлиқ, мән аппақ!

43

МУСТӘҚИЛЛИҚ КҮНИ

1. Тепиши мақларниң жағавини тепиши арқылы крос-свордни йешиңдер. Тик қатарда чиққан сөзни үнлүк оқуңдар.

- a) Бурути бар бәш-алтә,
Көрүнүши бир йолvas.
Овға чиқса, чашқандин
Башқисини туталмас.
- ә) Сандуғи бар, рәңги ақ болған,
Ичи алтун-күмүчкә толған.
- б) Өзи мөкүп турар,
Сақили чиқип турар.

- в) Беши бар, қулиғи йоқ,
Тажиси бар, бөки йоқ.
Пути бар, қоли йоқ,
Йәр татлап тапар озук.
- г) Атисиниңму сақили бар,
Анисиниңму сақили бар.
Қизиқ йери, бәшүктиki
Балисиниңму сақили бар.
- ғ) Чирайлиқ қизчак,
Көзлири мончак.
Йемәс hәм ичмәс,
Маңалмас неч вак.
- д) Қуруқлуктын тапалмайду қут,
Уни тутай десәң, судин тут.
- е) Уюл таштәк пути бар,
Керәк әмәс аңа қамча.
Түмшүгидин лекин униң,
Өсүп чиққан бир ағамча.
- ё) Бәзидә ақ, бәзидә қара,
Үзәр көктә баш қайған яққа.
Көзи йоқ, у жиғлайду бирақ,
Шамал чиқса, кетиду жирақ.
- ж) Йерим ғулач ағамча у,
Теши ала-була, силиқ.
Жәни бардур, толғиниду,
Зәһири бар, әмәс белик.

ж) Язда йешил,
Күздә серик,
Қишта ақ!

2. Силәр мустәқиллиқ төгрилиқ немә билисиләр?

3. Шеирни һиссиятлиқ оқуылар.

Қазақстаним

Илахун Қошурев

Мустәқиллигиң мубарәк, өлкәм,
Арзу-арминин тапти камаләт.
Аләмгә яңрап сениң шох күлкәң,
Тарихиңдин бир ачти йеци бәт.

Тұғулуп өскөн ана жутум сән,
Қүйлисәм даңлап станим мениң.
Жүрәктә лавлап янған отумсән,
Әзәлдин әзиз Қазақстаним.

Қазақстан Жүмһурийити 1991-жили
16-декабрьда өз мустәқиллигини елан қилди.

4. Мустәқиллиқ төгрилиқ мәлumat жиғіндар.

Мустәқиллиқ мәйрими – өң улук мәрикә.
Мустәқиллиқ бизгө берилгән соң бәхиттур. Хәл-
қимизниң мәңгүлүк вә бебана байлиғидур.

44

АЛМУТА ВӘ НУР-СУЛТАН

1. Ребусни йешинлар.

,

”

,

2. Мәтінни оқуылар.

Алмута – гөзәл шәһәр

Алмута – Қазақстанниң әң қоң шәһири. У елинизниң илмий, маарип, мәдәний, тарихий, ихтисадий, малийә вә банк, шундақла мәмликәтниң индустриялық мәркизи болуп һесаплиниду. Алмута Или Алитетиниң бағрида, Тәңритағниң шималий

тизмисиниң қаптилида орунлашқан. Шәһердә бағлар билән истираһәт бағлири, гүлзарлиқтар 8 миндін ошуқ гектар мәйданни егиләйду. Жәнубий пайтәхтниң умумий мәйдани 340 м². Алмутиниң турғунылири 2 миллион адәмдин ешип көтти.

Назир Алмута шәһиридә 18 театр, 45 мирасға билән рәсим-галереялири бар. Бу йәрдә музыкиниң һәрхил саһасида көплигөн фестивальлар өтиду. Алмутидә шәһәрниң алайын мәртивисини көтириған Қазақстандики чоң банкларниң бөлүмчилири, малийә институтлар вә даңлық ширкәтләр орунлашқан. Қазақстан Миллий Пәнләр академияси, Мәркизий Азия географиялық жәмийити, обсерваторияләр вә шундақла көплигөн йетәкчи университетлар билән илмий-тәтқиқат институтлар паалыйәт елип бармақта.

3. Елимизниң әң чоң шәһирини атаңлар.

4. Алмута шәһири қәйәргө жайлашқан? Униң аналиси қанчә?

5. Жәнубий пайтәхттиki театр вә мирасгаһларниң санини ейтип беріңлар.

1. Мәтингни раван оқуңлар.

Нур-Султан – Вәтенимиз пайтәхти

Нур-Султан – 1990-жили 10-декабрьда елимиз пайтәхти аталды. Бу шәһәрниң дәсләпки наим

Ақмола болса, кейинирек Целиноград, қайтидин Ақмола, Астана болуп бирнəччə қетим өзгəрди. 2019-жилниң баһарида Қазақстанниң Тунҗа Президенти Нұрсултан Әбишоғли Назарбаев шəрипиге Нур-Султан дəп өзгəртилди.

Шəhəр аналисiniң сани бир миллиондин ошуқ. Нур-Султан күндін-күнгө гөзəллəшмəктə. Егиз имарəтлəр билəн чирайлық беналар шəhəр меһманлири үчүнму алaнидə көркəм жайлар несанлиниду. Пайтəхтимиз мустəқил Қазақстанниң hər-бир пухраси үчүн интайин қədirлик.

2. Нур-Султан қачан пайтəхт аталди?
3. Пайтəхтимизниң көркəм жайларини атаңлар.
4. Бу шəhəрниң дəслəпки намлирини атаңлар.

45

ВӘТИНИМ – ҚАЗАҚСТАН

1. Шеирни һиссиятлиқ оқуылар.

Вәтиним – Қазақстан

Авут Мәсимов

Көк асманни өслөткөн,
Ләпилдәйду байриғим.
Хәритигә қарисам,
Көпкөн шунчә байлиғим.

Етиз толған алтун дан,
Барму шундақ йәр, макан.
Нахша қилип ейтишқа,
Бұғұн көлди бир имкан.

Вәтиним, жаһаним сөн,
Киндиқ қеним төкүлгөн.
Сап нава, булақ сүйүң
Жүреккө илham бәргөн.

Кәң дала, тағлар ара,
Чирайлиқ бағлар ара.
Чалсам дәймән сазимни,
Қизил гүл, чимән ара.

Қойни кәңдур, бепаян,
Адәмлири меһрибан.
Вәтиним – Қазақстан,
Даңқиң ашсун һәрқачан!

2. Шаир туғулған елигө болған муһәббитини қандак
күйләйдү? У немини арман қилиду?

3. Шеир мавзусидики «Вәтиним – Қазақстан» бирик-
мисини башқа қандак сөз билән алмаштурушқа болиду?

4. «Киндиқ қеним төкүлгөн, қойни кәңдур, бепаян»
сөз бирикмилирини чүшәндүрүңлар.

5. «Мениң Қазақстаним» мавзусига hekайә яки шеир
йезинлар.

6. Топқа бөлүнүп, мавзуға бағлиқ кроссворд түзүңлар.

46

ҚАНДАҚ ГӨЗӘЛ МЕНИҢ МАКАНИМ

1. Мәтінни раван оқуңлар.

Әқиllлиқ Пақа (Чөчәк)

Бурунниң бурунида, яз билән күз арисида, мундақ бир иш йүз берипту. Бир көлдә узун заманларгичә нурғун пақилар яшап, шу көлдә көпийип, шу көлдә ахшамлири нәғмә-нава қилип, мәшрәп ойнап өткөн екөн. Құнләрниң биридә пақилардин бирнәччиси көрөңлөп:

– Мошундақму сесиқ көлдә яшамдуқ, ағиниләр? Пақиз, сүзүк сүйи бар көлгө көчүп кетәйли! – дәп чуқан көтирипту. Бәзи пақилар уларға қошулуп, «көчүмиз» дәпту, бәзилири қарши чиқип, «көчмәймиз» дәпту, талаш-тартиш йүз берип, икки топқа бөлүнүп қапту. Бу көлдә бир Қери пақа бар екөн, у пақиларниң талаш-тартишлирини аңлап, ишниң ахирини күзитип, хелигичә лам-жим демәпту. Пақилар бир келишимгә келәлмәй, ахири бу Қери пақиниң алдига мәслинәт сорап кәпту.

– Силәр хушпирақлиқ, сүйи сүзүк йеңи көлгө көчмәкчиму? – дәп сорапту Қери пақа көчүмиз дегүчиләрдин.

– Ыә-ә...

– Силәрчә һазир бу көлүмиз сесип, турғили болмайдыған болуп қаптиму?

- Шундақ болуп қалди!
- Силәр көчүмиз дегөн көл буниңдин яхши-
мекән?
- Әлвәттө, яхшидә!
- Йеци көлгө көчкәндін кейин озуклиномасиләр,
қандақ?

– Қизиқ гәп болди! Озукланмай наят кәчүргили боламду? Бова, сөн алжип қалдиңму, қандақ? – дейишипту көчмәкчи болған пақилар кокиришип.

– Сәвир қилиңлар! – дәп чүшәндүрүшкә баш-
лапту Қери пақа, – ейтқиниңлардәк, озукланмай наят кәчүргили болмиса, йеци көлгө барғандын кейин, униму икки күнділа сеситисиләр, униңдин кейин у йәрдинму көчүмиз, дәп чуқан салисиләр. Гәп өзимиздә, өзимиз сесиқ болсақ, һорун бол-
сақ, у йәрниму оңайла сеситимиз. Ата-бовилири-
миз бу йәрни макан қилғанда, бу көлму пакиз,
хушпуралақтық, сүйи сүп-сүзүк еди. Лекин биз һорунлуқ қилип, йейишнила билдуқ, өмгөк қил-
мидуқ, көлүмизни вақти-вақтида тазилаپ тур-
мидуқ. Әйип көлдө өмәс, өзимиздә! «Пакизлиқ-
тин – һәсәл, паскинилиқтин – кесәл» дегөн гәп
бар. Бу йәрдин көчүмиз дегичә, бәлни чиң бағлап,
сесиқлиқни тазилисақ, бу көлму һечқандақ көлдин қелишмайдығу.

Көчүмиз дегөнләр Қери пақиниң бу орунлуқ сөзини аңлиғандын кейин хижил болуп, жим болушуп қапту.

Ахири һәммә пақилар бирлишип, көлни тазилашқа башлапту. Шуниң билән бу көл шун-

дақ чирайлиқ, хушпұрақлиқ, сүйи сүзүк көлгө айлинипту.

Шундин башлап һөммиси Қери пақидин мәмнун болуп, уни «әқиллиқ пақа» дейишипту.

Чуқан – вараң-чурған.

Лам-жим – гөп-сөз қылмаслик.

Мәмнун болуп – хошал болуп.

Тұғулған әл өскөн жут, аилә, «Вәтән» дегөн уқумни билдүриду. Адәмниң өсүп-йетилгөн ата макани алайды қиммәт.

2. Мәтіндіки «Пакизлиқтін – һәсәл, пасқинилиқтін – кесәл» дегөн мақални чүшөндүрүңдар.

3. Көп чекитләрниң орниға керәклиқ сөзләрни қоюп, мақал-тәмсилләрни давамлаштуруңдар. Уларниң мәнасини қандақ чүшинисиләр, ейтип беріңдар.

Вәтән ... иссиқ.

Вәтәнсиз ... ,
чимәнсиз булбул.

Ана ... муһәббәт,
өзгө Вәтәнгө –

Керәклиқ сөзләр: *вәтәнгә, адәм, һөрмәт, оттинму.*

47

ЖАСАРИТИ ҚАЛДИ ӘЛНИҢ ЯДИДА

1. Мәтинни раван оқуңлар.

Жасарити қалди әлниң ядида

Улук Вәтән урушиниң қатнашчысы, Қазақстан Хәлиқ Кәһримани, II вә III дәрижилик «Шәһрәт ордени», I вә II дәрижилик «Улук Вәтән уруши» орденлириниң вә көплигөн медальдарниң саиби Мөрдүн Тейипов 1918-жили 1-январьда Алмута вилайити Уйғур нахийисиниң Чоң Ачиноқа йезисида аддий дехан аилисидә дунияға көлгөн.

1930-жили Чоң Ачиноқидики башланғуч, 1940-жили Фалжат оттура мәктевини пүтириду. 1941-жили 14-июльда армия сепигө чақирилип, алтә ай һәрбий тәйярликтин өтүп, бөлүм командири болуп бәkitилиду.

1941-жили декабрь ейида яш жәңчи Калининск вилайитидә дәсләпқи қетим жәңгө кирди.

Мөрдүн Тейипов Улук Вәтән урушиниң жәң мәйданлирида көрсөткөн өрлиги үчүн «Хәлиқ Кәһримани» дегөн алий атаққа егө болди.

(«Уйғур авази» гезитидин)

2. Мөрдүн Тейипов қачан вә қәйәрдә туғулған?
3. Мәтинг қәһриманиға қандак атақ берилди?
4. Мәтингниң мәзмунини сөзләп бериңлар.

Хәлқымиз арисидин йетилип чиқкан
қәһриманлар.

Дадаш Бабажанов

Мәсим Яқупов

Сұлни Лутпуллин

5. Қәһриманлиримизни биливелиңлар.
6. «Әлгә кирсәң – елиңчә, суға кирсәң – белиңчә» деген мақални қандак чүшинисиләр? Униң мәтингә мұнасивити барму? Дәлилләңлар.
7. «Батур оқтін қорқмайду, өқіл – доқтін» деген мақални чүшәндүрүп көрүңлар.
8. Алия Молдағулова билән Мәншүк Маметова һәқ-қидә интернет торидин мәлumat жиғиңлар.

ХУЛАСӘ ДӘРИС. БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮК?

1. Қениң қара һәриплөр билән йезилған сөзләрни ичиңдерда оқуңдар. Қәп чекитләрниң орниға мөшү сөзләрни қоюп, үнлүк оқуңдар.

Вәтиним, ата маканим, туғулған жутум, ана диярим.

Мениң ... – Қазақстан.

2. Топларға бөлүнүңдар:

1-топ – Вәтән тогрилиқ мәтин йезиңдар.

2-топ – кроссворд түзүңдар.

3-топ – мақалларни жиғиңдар.

4-топ – һәрхил рәсимләрни сизиңдар.

Жиғиңдан материалдин китап ясаңдар. Униңға нам берин්дар.

3. Өз жутуңдар һәккідә өхбарат жиғиңдар. Савақдашлириңдар билән бөлүшүңдар.

4. Партидаш достуңдар билән Қазақстанниң бир шәһири һәккідә альбом ясаңдар.

5. Мөшү бөләктә оқуған мәтинләрни пайдилинип, «Мениң Қазақстаним» мавзусиға hekайә яки шеир йезип көрүңдар.

6. Бөләктә қандақ мәтинләрни оқудуңдар?

7. Бөләктикаи «Қазақстаним» шеирида немә тогрилиқ, гәп болиду?

Мундәрижә

Адәмни билим йорутар, аләмни – қуяш	3
ӨЗӘМ ТОҒРИЛИҚ	4
Өзәм һәққидә өзәм ейтимән	5
Мән һәққидә сән немә ейтисән?	7
Мениң кичик чегим	9
Дәслөп оқушқа кәлгән күнүм	10
Өйдики бир күнүм	12
Мән яхши көридиған наиванлар	14
Мениң сәйүмлүк таамим	15
Мениң кийимим: яхши көридиған рәңгим	18
Ойнаймән, ойлинимән	22
Мениң сәйүмлүк оюнчуклирим	24
Ким болимән?	26
Китап оқушни яхши көримән	29
Мениң сәйүп тиңшайдыған нахшилирим	31
Мениң өйүм	32
Хуласә дәрис. Биз немини үгәндүк?	35
МЕНИҢ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ	36
Мениң аиләмдіки адәмләр	37
Әждатлиrimиз – пәхримиз	39
Ата-анамни һөрмәтләймән	43
Іөрмәт қылсаң, һөрмәт көрисән	45
Сәйүмлүк момам	47
Мәдһийиләйсөн мени, ана!	50
Яхшилар билән дост болимән	52
Мениң кичик достлирим	54
Достум билән пәхирлинимән	56
Құшлар – бизниң достумиз	60
Чоңларни һөрмәтләймән	64
Хуласә дәрис. Биз немини үгәндүк?	66

МЕНИҢ МӘКТИВИМ	68
Мәктәп – билим очиғи	69
Мәслинәтчим – мүəллим	72
Мениң синипдашлири�	75
Өң асасий вәзипә	78
Китаптин билим алимән	81
Китап вә Қәләм	84
Партиниң налиси	88
Көйүмчан Һәмра	91
Мәктәптикағы ғәмхорчилар	94
Хуласә дәрис. Биз немини үгендүк?	96
МЕНИҢ ТҮФҮЛҒАН ӨЛКƏМ	97
Түфүлған ели – Қазақстан	98
Вәтенимни сөйимән	102
Спорт вә туризм	104
ЭКСПО–2017	106
Өз маканим яхши	108
Мустәқиллик күни	111
Алмута вә Нур-Султан	114
Вәтеним – Қазақстан	117
Қандақ гөзөл мениң маканим	119
Жасарити қалди өлниң ядид	122
Хуласә дәрис. Биз немини үгендүк?	124

Оқуш нәшри

Мәһәмдинов Малик Әкмәлөгли
Садирова Гүлинур Тохтасунқизи
Қутәмова Санинур Әршидинқизи

ӘДӘБИЙ ОҚУШ

1-ҚИСИМ

Үмумий билим беридиган мәктәпниң 2-синипи үчүн дәрислик

Тәһрират башлығи *M. Мәһәмдинов*
Мүһәррири Р. Мичитова
Бәдий мүһәррири *A. Лукманов*
Техникилиқ мүһәррири *O. Рысалиеева*
Компьютерда сөһипилигөн *C. Тулегенова*

ИБ № 132

Теришкә 27.04.2021 берилди. Нәширгә 01.08.2022 қол қоюлди. Формати 70x100¹/₁₆.
Офсетлик қәрәз. Офсетлик нәшир. Мәктәплик һәрип. Шәртлик басма тавиги 10,4.
Һесапқа елинған басма тавиги 5,94. Тиражи 2000 нусха. Бүйрутма №7002.

«Атамұра» корпорацияси» ЖЧШ, 050000, Алмута шәһири, Абылай хан проспекти, 75.
Қазақстан Жұмғарийити «Атамұра» корпорацияси» ЖЧШниң Полиграфкомбинаты.
050002, Алмута шәһири, М. Мақатаев кочиси, 41.

